

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(18)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Кривобороденко Г. П., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Поляков О. М., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, проф., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Джинчарадзе Н. Г., д-р філос. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

М43 Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. — Вип. 2(18). — 372 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-923-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-923-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	6	Шкор О. Н. Использование интернет-ресурсов в транспортной логистике Республики Беларусь	59
Шостак Л. Б. Інструменти забезпечення конкурентної позиції України у глобальному економічному просторі	6	Кушнір Л. В. Висвітлення питання інноваційної діяльності та управління нею у психолого- педагогічній літературі	64
Дікарев О. І. Стратегії та завдання економічної дипломатії України на світовому ринку енергоресурсів	13	Пономаренко Т. М. Загальна характеристика формування сфери освітніх послуг	72
Гаврилюк Л. Л., Мельник П. П. Система управління, капіталізації та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності у науковій діяльності	20	Масалковська А. Типізація форм міжнародної економічної діяльності	79
Смерічевська С. В. Макроекономічні аспекти формування управлінських стратегій в інноваційному розвитку системи вищої освіти України	25	Недашковська Н. В. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні	87
Жаболенко М. В., Жданова Н. О. Інновації в галузі використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі	28	Ютовець С. О. Формування понятійного апарату управління охороною здоров'я в Україні в сучасних умовах	93
Кайшева Л. І., Кулик Р. О. Вибір конкурентоспроможної територіальної моделі розвитку економіки України	31	Щокін Р. Г. Теоретичні основи статистичного забезпечення управління	102
Солопенко Р. І. Методика прийняття управлінських рішень в системі інноваційного менеджменту авіаційного підприємства	35	Якименко Д. В., Макул Л. Я. Механізм управління економічної устойчивостью морских торговых портов	108
Жучкова С. В. Організація державного управління діяльністю банків в Україні	40	Солопенко Т. Р. Економічне обґрунтування управлінських рішень в системі міжнародного маркетингового менеджменту авіаційного підприємства	112
Топалова І. А. Оптимізація оподаткування прибутку підприємств	45	Кобзева О. В. Порівняльні особливості управління навчальним процесом недержавних вищих закладів освіти	117
Храновська Х. Теоретико-методологічні основи дослідження управління якістю трудового життя	52	Халамендик В. Д. Миколаївський державний університет імені В. О. Сухолинського: історичний шлях і сучасність	122
		Топчий С. П. Напрями інвестиційної діяльності сучасних акціонерних товариств	128

Ангелін Г. Д., Глушаков С. В. Сутність та особливості розвитку глобальних інтеграційних процесів	133	Морозова О. О. Теоретичні аспекти дослідження політичної культури	214
Ташков Нако, Сафонова-Кравченко А. С. Основні теоретичні підходи до з'ясування феномена економічної інтеграції	138	Юсеф Н. Н. Специфіка і цінності релігії та політичної культури мусульманських і немусульманських країн	218
Масалковська Л. Сучасні проблеми моделі ринку страхових послуг у Македонії	146	Погорєлова І. С. Американсько-українські відносини у 90-ті роки XX століття: політичний аспект	223
Дамиров Я. Иностранные инвестиции как фактор развития страны (на примере Азербайджана и Украины)	151	Храмов О. В. Политическая культура молодежи как условие развития политической системы Украины	230
Шепель О. Г. Реформування системи установ соціального захисту населення в Миколаївській області та необхідність підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників соціальної сфери	158	Назем Дауд Регіонально-міжнародний аспект курдської проблеми	233
Годлевский Ю. Г. Управление формированием роста профессиональной компетенции персонала в предпринимательских организациях	163	Ткач В. Ф. Тероризм і релігійний екстремізм як форма ісламського політичного процесу (на прикладі Центральної Азії)	237
Осипенков В. С. Структурирование интереса как методологическая основа его моделирования	170	Українська О. В. Реформа системи шкільної освіти в контексті політичної спеціалізації в арабських країнах	241
Губаль Л. М. Управління персоналом як стратегічна функція і фактор конкурентоспроможності організації	177	Охонько Т. О. Вплив популярної культури на формування політичної культури молоді в сучасній Україні	248
Матковський А. В., Захожай В. Б., Захожай К. В. Статистичне оцінювання ефективності структурної політики щодо формування доходів місцевих бюджетів України	182	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	253
Давиденко А. П. Роль інформаційного ринку в економічній системі держави	188	Цибух Л. М. Дослідження взаємозв'язку стилю мислення і типу особистості студентів-психологів	253
Захожай В. Б., Головач Н. А., Захожай О. А. Статистичне оцінювання економічної привабливості (на прикладі інвестиційної привабливості)	195	Гусєв А. І. До питання побудови експериментальної моделі вимірювання феномена толерантності до невизначеності	257
Захожай В. Б., Головач Н. А., Казак О. О. Статистичне оцінювання і прогнозування ринку банківських послуг	199	Мельничук О. Б., Чепорнюк Є. Г. Вплив паттернів поведінки на професійну мотивацію студентів-психологів	263
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	205	Кравченко І. М., Білоус А. О. Характеристика виявлених у державних службовців головних детермінант української ментальності	269
Карнаух А. А. Процес політичної соціалізації студентської молоді як об'єкт політологічного аналізу	205	Кваша О. Р. Соціально-психологічні особливості рівнів відповідальності студентів — майбутніх учителів	275
Чайка Н. Г., Кваша Є. В. Соціальні проблеми молоді як основні завдання державної молодіжної політики	210	Калуцька О. В. Особливості соціально-психологічного клімату вищого недержавного закладу освіти	280
		Проценко О. В. Деякі аспекти підготовки майбутніх учителів до формування громадянської позиції учнів	286

Садова М. А. Потенціал самореалізації особистості як предмет психологічного дослідження: методологічні аспекти	291	Яковлева В. В. Проблема соціального призначення держави: історико-правовий аспект.....	331
Літвак К. А. Психічні процеси у ході засвоєння іноземної мови	295	Мартинюк В. О. Види державного контролю на ринку цінних паперів України	336
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	301	Маринич Л. В. Проблеми нормування робочого часу: історико-правовий аспект.....	342
Шашкова-Журавель І. О. Характеристика міжнародно-правових аспектів захисту праці найвразливіших категорій осіб	301	Раджабов О. Ш. Наукові концепції щодо захисту прав дитини	346
Моршинєв Є. І. До проблеми правового забезпечення виконавчого провадження	306	Озель В. І. Звичаєве право і закон у регулюванні шлюбно-сімейних правовідносин на українській території у складі Російської імперії (XIX — початок XX ст.)	354
Низенко Е. І. Організаційно-методичні особливості підготовки в юридичних навчальних закладах фахівців з безпеки підприємництва	312	Кулик К. Г. Поняття доказів у цивільному процесі.....	359
Белов С. Н. Создание международно-правовой структуры расчетов в международных экономических организациях	319	Токкар Б. М. Динаміка концепції забезпечення зобов'язань у вітчизняному цивільному праві.....	364
Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право: основні категорії	323	Відомості про авторів	368

УДК 32:316.61 — 057.875

А. А. КАРНАУХ

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 205–209

Визначаються сутнісні особливості політичної соціалізації студентської молоді, зокрема з'ясовується специфіка соціалізаційного процесу виходячи із загального трактування соціалізації в науці.

Державотворчі процеси, що проходять у сучасному українському суспільстві, спонукають до глибокого осмислення політико-психологічних аспектів проблеми соціалізації молоді, зокрема студентської. Більшість учених розглядають проблему соціалізації як процес входження молоді у соціум шляхом засвоєння нею соціального та політичного досвіду, накопиченого суспільством і сконцентрованого у традиціях і нормах поведінки. Провідною проблемою є створення ефективних механізмів інтеріоризації особистістю цілей і цінностей панівної в суспільстві політичної культури. Якщо раніше така культура, що ґрунтувалася на цінностях жорсткого тоталітарного суспільства, приписувала людині певну модель ставлення до влади й поведінки в соціумі, то нинішні моделі є плюралістичними, розрахованими на співіснування різноманітних політичних сил і поглядів.

Дослідимо механізм і специфіку політичної соціалізації сучасної студентської молоді. Перед розглядом поняття “політична соціалізація” з'ясуємо поняття “соціалізація”.

З'явившись на світ, кожна людина, чи індивід, починає поступово освоювати людську культуру, набувати своїх особливостей, входити в суспільство, самоутверджуватися серед інших людей і стає особистістю. Це підводить нас до важливих понять соціалізації. П. Бергер стверджує: “При первинній соціалізації немає жодних проблем з ідентифікацією, оскільки немає вибору значущих інших... Батьків не вибирають... Через те, що у дитини немає вибору значущих інших, її ідентифікація з ними виявляється квазіавтоматичною... Дитина інтералізує світ своїх значущих інших не як один з багатьох можливих світів, а як єдино існуючий та єдино мислимий. Саме тому світ, інтералізований у процесі первинної соціалізації, набагато міцніше вкорінений у свідомості, ніж світи, інтералізовані в процесі вторинної соціалізації” [2, 219].

З урахуванням того, що дефініцію поняття “соціалізація” робила велика кількість дослідників, зупинимося на окремих прикладах, які є, на нашу думку, найсуттєвішими. І. Кон розглядає соціалізацію як процес засвоєння індивідом

соціального досвіду, певної системи соціальних ролей і відносин.

У 60-ті роки ХХ ст. активно працював над проблемами взаємозв'язку понять І. Огородников, визначаючи соціалізацію й соціальне формування як більш широкі й базові поняття по відношенню до виховання.

Досить цікавими є погляди Л. Соханя, С. Батеніна, Н. Андрєєнкової, в яких висловлено думку про деяку антропологічну роль процесу соціалізації, що визначає виокремлення людини зі світу тварин.

У 70-ті роки над різноманітними аспектами процесу соціалізації особистості працювали Ю. Левада, Є. Кузьмін, А. Мудрик, В. Марков, В. Сухомлинський та ін.

Ю. Левада, розуміючи під соціалізацією засвоєння індивідом норм, культури суспільства, звертає увагу на те, що цей процес проходить через малу групу найближчого оточення.

Є. Кузьмін стверджує, що головним у процесі соціалізації є входження особистості в групу на основі таких механізмів, як наслідування, навіювання, конформізм, свідоме дотримання зразків, вплив масових засобів комунікації й культури.

Похідним від загального поняття “соціалізація” є термін “політична соціалізація”, який у 50–60-ті роки минулого століття міцно входить до наукового політологічного лексикону. Свідченням тому є його широке використання у працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Зігель, Д. Істона, Р. Гесса, П. Шарана, Г. Хаймена. Саме з іменем останнього автора пов'язане безпосереднє використання терміна у праці “Політична соціалізація”, яка вийшла друком у 1959 р.

Так, американський політолог Ф. Грінштейн стверджує, що використання цього поняття можливе в таких ситуаціях:

- 1) при вивченні політичних орієнтацій у дітей;
- 2) при вивченні норм і правил, які переважають у суспільстві;
- 3) при вивченні впливу різноманітних політичних теорій на громадян у будь-якій стадії їх життєвого циклу;
- 4) у ході спостережень за діяльністю інститутів соціалізації, які є своєрідними каналами впливу суспільства на людину.

Під політичною соціалізацією слід розуміти сукупність тих форм діяльності, внаслідок яких індивід чи група засвоює політичну культуру, набуваючи тим самим властивості політичної суб'єктивності.

Політична соціалізація — це процес входження людини в політичне життя суспільства, що передбачає оволодіння певними політичними цінностями, нормами, взірцями поведінки, способами політичної діяльності і поведінки, а також творчо-активне ставлення до них. Уже у підлітковому віці під впливом педагогічних настанов і родинних умонастроїв починається етап політичної соціалізації. Але при цьому політичні інтереси ще не стають складовими життєвих виборів підростаючого покоління.

Окремі аспекти політичної соціалізації достатньо широко розглянуто у науковій літературі. Філософсько-соціологічні аспекти відображено у працях А. Бандури, Д. Істона, Н. Недикова, Б. Скінера, Е. Швачко та ін. Політологічні проблеми висвітлювали Е. Головаха, С. Макеєв, А. Надточій, В. Павловський, В. Пухляк, С. Разуваєв, С. Рощин, О. Шестопал. Деякі питання політичного виховання розкрито у дослідженнях Н. Гаврилова, І. Жадан, О. Кожемякіна, Л. Лепіхова, С. Максименко.

Власне соціалізація починається в самому ранньому дитинстві і не припиняється до глибокої старості. Вона охоплює всі процеси залучення індивіда до культури: його навчання і виховання, взаємодію з іншими людьми, освоєння ним цінностей і норм суспільства, різних соціальних ролей і видів спільної діяльності, набуття певних прав і обов'язків, поглядів, звичок та ін. Інший вид соціалізації забезпечують численні соціальні інститути, у тому числі школа й освіта. “Вторинна соціалізація являє собою інтерналізацію інституціональних чи інституційно обґрунтованих підсвітів... Вторинна соціалізація — це набуття специфічно-рольового знання, коли ролі прямо чи побічно пов'язані з розподілом праці”, — вважає П. Бергер [2, 225]. Внаслідок цього людина з біологічної істоти поступово перетворюється на істоту соціальну, здатну жити і діяти в суспільстві.

Соціалізація — двосторонній процес. Перша сторона процесу соціалізації — засвоєння соціального досвіду — характеризує те, як середовище впливає на людину; друга його сторона характеризує момент впливу людини на середовище за допомогою стосунків, діяльності і спілкування. П. Бергер стверджує: “...Первинна соціалізація не може відбуватися без емоційно зарядженої ідентифікації дитини з її значущими іншими, вторинна соціалізація здебільшого може обійтися без такої та ефективно протікати лише на тлі взаємної ідентифікації, що є складовою будь-якої комунікації між людьми. Грубо кажучи, необхідно

любити свою матір, але не вчителя. Соціалізація в більш дорослому житті звичайно починається для того, щоб упоратися з емоційними спогадами дитинства, з метою радикальної трансформації суб'єктивної реальності індивіда" [2, 230]. Саме ці феномени, що актуалізують формування особистості в динамічному соціальному житті, фіксують не тільки пасивне її прийняття, а й передбачають активність індивіда у застосуванні перетворюючого досвіду, мобілізації суб'єкта на побудову певної стратегії організації і самоорганізації в межах структурної моделі соціуму.

“Небезпека екзистенціалізму, — відзначає Е. Еріксон, що, як і раніше, адресується молодим, — у тому, що він ухиляється від відповідальності за процес зміни поколінь і, таким чином, захищає безплідну ідентичність. Вивчення біографій різних людей виявило, що за межами дитинства, яке закладає етичні основи нашої ідентичності, та ідеології юності тільки етика зрілого віку може гарантувати наступному поколінню можливість пройти повний цикл людського життя. А тільки це дозволяє індивіду подолати межі своєї ідентичності — по-справжньому досягти дійсної індивідуальності й одночасно зробити крок за її межі” [6, 51].

Орієнтація молоді на життя в системі ринкових економічних відносин, на наш погляд, — найактуальніше завдання державної влади й освіти. Для формування інноваційної поведінки молоді в соціально-економічній сфері необхідно чітко уявляти собі модель соціального виховання, а також відповідні сучасним вимогам форми і засоби (механізми) соціалізації. А тому своєю “середньорозвиненою” свідомістю, налаштованою лише на прагматичний інтерес професіоналізації кадрів, наша освіта по-своєму інтерпретує цю безперервність як постійне професійне перенавчання. У підсумку виходить “нудотне довічне вікування всіх і вся за аудиторними столами, що являє собою, звичайно ж, блеф, чергове дороге педагогічне прожектерство” [5, 19].

Стратегічним орієнтиром соціалізації української молоді має стати ідея формування нової генерації людей з інноваційним, творчим типом мислення, з розвиненою світоглядною культурою; висококваліфікованих професіоналів з етично відповідальним ставленням до світу. “На відміну від усіх попередніх століть писаної історії, XX століття ознаменувалося надзвичайно швидким, “катастрофічним” зростанням народонаселення планети і настільки ж приголомшуючим зростанням кількості і номенклатури нових речей.

Це призвело до того, що старі соціальні просвітницькі установи та інститути не встигають тепер упоратися з такою масою людей, соціалізувати і “окультурити” їх належною мірою. Звідси така надмірна в наш час кількість ледь соціалізованих напівлюдей, не здатних до творчої діяльності, але здатних і схильних до руйнування культури, а також до взаємо- і самознищення”, — відзначає Б. Вишеславцев [4, 11]. Суспільний ідеал нового типу соціальності — благополуччя кожного є неодмінною умовою благополуччя всіх і навпаки.

Тривалий час тоталітарна педагогіка розглядала особистість тільки як об'єкт виховання. Людина ж (навіть дитина, тим більше юнак) виступає у процесі соціалізації як система, що самоорганізується, суб'єкт, що має свої мотиви, потреби, що ставить сам собі цілі. Звідси сутність соціалізації є як входження у світ конкретних соціальних зв'язків, так і освоєння соціального — загальної характеристики людства. “Головне в гуманістичному вихованні — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, як особистості та як індивідуальності. Виховання, будучи частиною соціалізації особистості, здійснюється через освіту й організацію життєдіяльності вихованців”, — вважає А. Бодальов та ін. [3, 16].

У вузах не тільки відбувається професійне становлення особистості, а й формується громадянин, повноцінний суб'єкт суспільно-політичного життя, політик, громадський діяч. Які ж особливості характерні для системи вищої освіти як найважливішого соціалізаційного інституту?

1. Освіта, яку отримує частина молоді, продовжуючи навчання у вузах, є не загальною, а спеціальною, професійною. Саме навчання у вищих закладах розглядається як особливий вид трудової діяльності (навчальна й виробнича практика та ін.). Це сприяє певній матеріальній незалежності студентів від батьків, особливо якщо це підкріплено отриманням стипендії. Свого апогею в цей час досягають і відносини, які ґрунтуються на коханні й взаємних симпатіях і неминуче супроводжуються початком активного статевого життя — найважливішим атрибутом самостійності, якої не було у шкільні роки.

2. Вища освіта все більше стає не тільки свідченням інтелектуальних здібностей власників дипломів, а й необхідною умовою існування людини в сучасному світі.

3. Отримання вищої освіти припадає на час розквіту життєвих, інтелектуальних, творчих сил людини, саме в цьому віці закладаються всі основ-

ні світоглядні основи, з якими особистість увійде в наступні соціалізаційні інститути. Ця особливість вищої освіти як соціалізаційного інституту суттєво трансформується в останні роки. Тривалі десятиліття провідною фігурою в системі вузівської й узагалі освіти був викладач — носій знань, культури, наукового світогляду. Сьогодні акценти змістились, і відбулось це не тільки з огляду на демократизацію освітнього простору й зростання суб'єктизації студентства. Найважливішим внутрішнім чинником стало повсюдне впровадження нових освітніх технологій, дистанційного навчання, організації навчального процесу на принципах Болонського процесу. Все це разом зміщує центр відповідальності за результати навчання в бік студентської ініціативи, активності, прагнення самостійно оволодіти необхідними знаннями.

4. Найважливіша особливість системи вищої освіти полягає в тому, що процес оволодіння сучасними науковими знаннями й практичними вміннями в різних галузях людської діяльності доволі тривалий, навіть при всіх спробах не вдається скоротити його менш ніж на 5 років.

5. Система вищої освіти чутливо реагує на суспільні запити в економічній, технологічній, у тому числі політичній, галузях. Уже сьогодні багато вузів країни налагоджують партнерство із суспільними, політичними, соціальними інститутами, що, безумовно, розширює соціалізаційні можливості для випускників.

6. Найважливішою особливістю системи вищої освіти як соціалізаційного інституту є те, що фактично тільки вона реально сприяє процесу залучення молоді в особливий вид людської діяльності — у науково-дослідну сферу.

7. Найважливішою особливістю системи вищої освіти як інституту соціалізації є підготовка студентської молоді, яка змогла б стати новою генерацією української інтелігенції, бізнес-еліти, діячами культури світового рівня та ін. Особливість процесу полягає в тому, що жоден із соціальних інститутів українського суспільства (сім'я, школа, трудовий колектив, армія, церква) неспроможний забезпечити його повноцінну реалізацію так, як це відбувається у вузах. Це пояснюється особливостями віку молоді, її специфічними соціально-психологічними характеристиками, а також професійними педагогічними впливами й особливою атмосферою вузівського життя, яка визначається нами як культурно-освітній простір вищого закладу.

Виходячи із викладеного під політичною соціалізацією студентської молоді будемо розуміти

процес активного засвоєння студентами ідеологічних і політичних цінностей, норм, наявних у суспільстві, й перетворення їх в усвідомлену систему соціально-політичних установок. У цьому процесі внутрішня й політична активність особистості, досвід і свідомість зазнають зовнішніх впливів таких чинників: засобів масової інформації, міжособистісного спілкування, політичних партій, трудових колективів. У класичній соціалізаційній теорії ці чинники називають агентами соціалізації, під якими розуміються “люди, заклади, відповідальні за навчання культурним нормам і засвоєння соціальних ролей” [1].

Отже, політична соціалізація молоді, зокрема студентської, забезпечує спадкоємність як суспільного, так і політичного розвитку соціуму і сприяє досягненню консенсусу та злагоди між суспільством і молодим поколінням, дає змогу молоді адаптуватися до тих обставин, які склалися в суспільному житті, та виконувати там певні функції управління справами соціуму і політичної системи.

Стосовно концепції політичної соціалізації молоді важливо відзначити, що це відносно нова концепція. Найважливішою особливістю політичної соціалізації молоді є те, що сьогодні вона не зводиться до збереження цінностей політичного устрою, який панував раніше. Мета політичної соціалізації молоді полягає у формуванні особистості, вміння адаптуватись у суспільстві, у процесах, що відбуваються не тільки у політичній сфері; в умінні засвоїти досвід, який був накопичений старшими поколіннями; в умінні знайти своє місце в конкретному суспільстві, а також в умінні висловлювати власну думку.

Сучасна політична, соціально-економічна, культурно-освітня ситуація в Україні не залишає сумнівів у тому, що найближчим часом система вищої освіти домінуватиме як провідний соціальний інститут у процесі політичної соціалізації студентської молоді.

Література

1. Александер Дж. Парадокси громадянського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1991. — № 1. — С. 27–41.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е. Руткевич. — М.: Медиум, 1995. — 333 с.

3. Бодалев А. А., Малькова З. А., Новикова Л. И и др. Концепция воспитания учащейся молодежи. — М.: Просвещение, 1994. — 65 с.

4. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного Эроса. — М.: Республика, 1994. — 368 с.

5. Пахомов Н. Н. Кризис образования в контексте глобальных проблем // Культура, образование, развитие индивида. — М.: Просвещение, 1990. — 76 с.

6. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. — М.: Прогресс, 1996. — 344 с.

Досліджено особливості політичної соціалізації української молоді. Політична соціалізація студентської молоді розглядається як частина професійної й загальної культури майбутнього спеціаліста, що покликана забезпечити його активну участь у розбудові демократичного суспільства в Україні. Визначено певні нюанси, які є принциповими для побудови концепції політичної соціалізації студентської молоді.

Исследованы особенности политической социализации украинской молодежи. Политическая социализация студенческой молодежи рассматривается как часть профессиональной и общей культуры будущего специалиста, которая призвана обеспечить его активное участие в утверждении демократического общества в Украине. Обозначены определенные нюансы, принципиальные для утверждения концепции политической социализации студенческой молодежи

The article is dedicated to the features of the political socialization of Ukrainian student body research. The political socialization of the student youth is considered as the part of the professional and common culture of the future specialist which is called to ensure his active participation in democratic society of Ukraine development. Certain nuances are determined which are fundamental for the construction of the political socialization of the student youth concept.

Надійшла 13 лютого 2008 р.

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОЛОДІ ЯК ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 210–213

Висвітлюються проблеми сучасної молоді. Запропоновано в межах загальнонаціональної державної молодіжної політики розглянути питання низького рівня матеріальної забезпеченості, правової та загальної освіти, охорони здоров'я.

Молодь перебуває в авангарді суспільного прогресу. Неможливо собі уявити не лише політичного, а й економічного і культурного життя у XXI ст. без участі молоді. За Мангеймом: “Молодь — один із закамфльованих ресурсів, котрі є в кожному суспільстві, від мобілізації яких залежить його життєздатність...” [3].

На сьогодні існує великий спектр питань відносно молодіжної політики. Дослідженням цієї актуальної проблематики займаються журналісти, політики і вчені. Проблеми схожого характеру також вивчали М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський, В. В. Барабаш, А. В. Шаповалов.

Створюються різні державні та недержавні організації, що займаються ретельним вивченням перспектив демократичного розвитку молоді в Україні. Прикладом такої організації є Центр соціальних експертиз у рамках проекту Програми розвитку ООН “Створення безпечного середовища для молоді в Україні” [1].

Автори намагалися окреслити основні соціальні проблеми молоді в Україні, що може сприяти їх політичному розв'язанню на державному рівні. Задля того, щоб вирішити питання, котрі бентежать молодь, необхідно їх визначити. Проблем чимало, але їх треба вирішувати швидко та якісно.

Сучасна проблема бідності молодого покоління не повинна залишатися поза увагою громадськості. На сьогодні більшість молоді, у тому числі й та, що навчається, прагне працювати й мати власні джерела існування. Про це свідчить досить

високий (55 %) рівень економічної активності громадян віком 15–29 років. Упродовж року третина молодих людей намагалася влаштуватися на роботу, проте пощастило лише 40 % з них [2].

В останні роки зростає вимушена незайнятість у вигляді зареєстрованого і прихованого безробіття, скорочується попит на робочу силу в усіх сферах господарювання, залишається значною частка залучених до тіньової, у тому числі кримінальної, економіки, скорочуються можливості щодо професійного навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, повільними темпами розвивається підприємництво. Зважаючи на ситуацію з безробіттям, що існує в Україні, не можна говорити про гарантоване виконання положення про працевлаштування молоді.

Саме безробіття серед молоді є однією з найбільших соціально-економічних проблем, що змушує молодих людей їхати за кордон у пошуках роботи або ж іммігрувати взагалі. Така ситуація спостерігається в усіх регіонах України. Причому безробіття передусім уражає молодь, яка ще не накопичила досвід роботи і має низьку кваліфікацію. Для молоді найсуттєвішими чинниками щодо працевлаштування насамперед є достатній досвід роботи та якісна освіта.

Освіта для більшості молодих людей стає засобом підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення взагалі. Тому юнаки і дівчата, починаючи з вибором професії, зважають не лише на свої уподобання, а й враховують попит на спе-

ціалістів відповідного профілю, географію попиту на робочу силу відповідної кваліфікації та ін. Необхідно брати до уваги й витрати, неминучі під час набуття освіти. Тобто молодь звертає увагу на місце розташування навчального закладу, матеріальні умови навчання, рівень оплати та інші проблеми, що необхідно вирішити ще до вступу до навчальних закладів.

Слід також зазначити, що набуття середньої освіти, яке, як правило, залежить від працелюбства, настанов у батьківській сім'ї, часто ускладнюється включенням підлітків у трудову діяльність з метою підтримки матеріального рівня сім'ї, віддаленістю населених пунктів у сільській місцевості від середніх шкіл, проблемами сільської школи та ін.

Рівень освіченості молодих громадян забезпечує рівень правової культури серед населення. За результатами дослідження, лише 6 % респондентів вважають, що вся сучасна молодь обізнана зі своїми правами [1]. Кожен десятий під час опитування обстоював думку, що сучасна молодь узагалі не має уявлення стосовно своїх прав і свобод. Виявилося, що найчастіше порушують права молоді бізнес-структури, урядові організації, адміністрація навчальних закладів. У разі порушення своїх прав молоді люди намагаються відстоювати їх за допомогою масових страйків та акцій протесту (45 %), утворення організацій, комітетів, об'єднань (40 %), за допомогою листів і звернень до правозахисних організацій (35 %). Тобто зазвичай молодь бореться за свої права за допомогою легітимних і колективних дій. Але водночас чверть опитаних зазначили, що у разі порушення їхніх прав і свобод ніяким чином не відстоюватимуть їх. А чи порушує сама молодь існуючі закони? Інформація невтішна — 64 % респондентів упевнені, що молодь часто порушує чинні закони, а 12 % постійно порушують законодавство [1]. Таким чином, зазначимо, що правова освіта є одним з необхідних і головних напрямів сучасної освіти.

Другою важливою проблемою молодого покоління є загальний стан здоров'я, який в Україні ускладнюється все меншою доступністю лікування для населення. Аналізуючи проблеми молоді, варто звернути увагу на такі аспекти, як високі ціни на медикаменти, особливо на тлі хронічних не виплат заробітної плати у бюджетній сфері та значного безробіття серед молоді, а також скрутне матеріальне становище молоді, що не дозволяє значній її частині отримувати дорогі, але необхідні медичні послуги та забезпечити якісний рівень

життя з відповідним харчуванням, відпочинком, житловими умовами та ін. Найбільше проблем у дітей та молодих людей, які мають слабе здоров'я.

Також надзвичайно складним для вирішення є питання забезпечення молоді житлом. Проблема полягає в тому, що, з одного боку, за нинішніх умов практично не виділяється житло для молоді за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а з іншого — молодь через низькі особисті доходи здебільшого не в змозі заощадити необхідні кошти для його придбання. Тобто ситуація, що склалася, потребує розроблення і впровадження нових механізмів забезпечення житлом молодого покоління на державному рівні (кредити, розстрочки та ін.).

Розглянемо також основні питання, які потребують досконалого вивчення та негайного вирішення.

1. Власний бізнес людей молодого віку. Стартові можливості для власної справи молоді людини надзвичайно обмежені та адміністративно зарегульовані. Цікаво, що серед опитуваної молоді свій власний бізнес мають 6 % молодих людей. Головна перешкода для започаткування і ведення власної справи — це брак стартового капіталу (58 %), хабарництво чиновників (38 %), а також висока ставка податку, тиск податкової інспекції (37 %) [1].
2. Рівень фізичної підготовки молоді. Масова фізична культура і спорт, здорове дозвілля сьогодні у глибокому занепаді та не мають фінансової підтримки з боку держави. До цієї проблеми належать й питання вживання алкоголю та наркотиків.
3. Досить складне становище складається в Україні з питань ВІЛ-СНІДу. Наприклад, цигарки у школі стали звичним явищем. 75 % хлопців-старшокласників регулярно палять цигарки. За цією шкідливою звичкою (а значить, за рівнем шкоди здоров'ю) ми вже посідаємо перше місце в Європі та 11-те у світі) [3].

За оцінками опитаної молоді, найактуальніші питання молодіжної політики все ще залишаються у нас поза увагою держави. Основними проблемами молодого покоління є працевлаштування та забезпечення житлом. Досить великий відсоток молоді не задоволений рівнем доступності освіти та її відповідністю вимогам сьогодення (45 %), а також питаннями духовного та культурного розвитку (41 %). Політикою розв'язання проблем фі-

зичного здоров'я та інтелектуального збагачення не задоволені відповідно 36 та 30 % [1].

При цьому зазначимо, що молодіжна політика є пріоритетним напрямом діяльності нашої держави, вона здійснюється в інтересах як молоді, так і всього суспільства.

Головну ідею реалізації державної молодіжної політики можна сформулювати таким чином: кожна молода людина повинна мати рівні умови для успішного життєвого старту: одержати якісну вищу освіту, отримати перше робоче місце, мати можливість забезпечити себе власним житлом, займатися самовдосконаленням та оздоровленням упродовж усього життя.

Одними з найголовніших завдань державної молодіжної політики повинні стати: створення необхідних умов для зміцнення гарантій забезпечення прав і свобод молодих громадян, допомога молодим людям у реалізації та самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив, залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України, надання державою кожній людині соціальних послуг з навчання, духовного і фізичного виховання.

Основоположними принципами державної молодіжної політики мають бути такі:

- 1) повага до поглядів і переконань молоді, залучення її до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства загалом і молоді зокрема;
- 2) правовий та соціальний захист молодих громадян з метою створення необхідних стартових можливостей для їхнього повноцінного соціального становлення та розвитку;
- 3) сприяння ініціативам та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Для того щоб змінити ситуацію на краще, необхідно мати системний план дій, спрямований на розв'язання найважливіших молодіжних проблем, які турбують сьогодні насамперед лідерів молодіжних організацій.

На наш погляд, необхідно подати на загальне обговорення такі пропозиції:

- зробити освіту максимально доступною та якісною для всіх громадян України;

- збільшити розмір студентських стипендій до рівня прожиткового мінімуму та забезпечити 100 %-ве фінансування вищих навчальних закладів відповідними коштами з Державного бюджету України;
- зробити медицину України якісною та доступною, щоб кожен українець міг не тільки стабілізувати своє здоров'я, а й покращити його;
- розробити загальнонаціональні державні програми пропаганди здорового способу життя, боротьби із ВІЛ-СНІДом, наркоманією та алкоголізмом серед молоді;
- створювати умови для вирішення проблем матеріального забезпечення молоді та їхніх родин шляхом зменшення відсотків безробітних, забезпечення працевлаштування випускників навчальних закладів;
- удосконалити систему надання кредитів на будівництво та придбання житла за рахунок Державного бюджету України для молодих сімей.

Відзначимо також, що сьогоднішнє молоде покоління занепокоєне політичною та економічною ситуацією в нашій країні, оскільки нестабільний стан передусім впливає на його долю. Соціальні проблеми молоді мають стати підґрунтям у визначенні напрямів державної молодіжної політики. Тільки за таких умов можлива активна участь юнаків і дівчат у громадському житті, що завжди вважалося запорукою успіху і прогресу будь-якої країни. Лише позитивні зміни державної політики відносно вирішення проблем сучасної молоді можуть забезпечити почуття гордості за свою країну та зміцнити таке почуття, як патріотизм.

Література

1. Всеукраїнський суспільно-політичний тижневик "Україна і світ сьогодні". — www.uwtoday.com.ua
2. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) / Укр. ін-т соц. досліджень; Укр. центр політ. менеджменту. — К., 2001. — 242 с. (www.politik.org.ua).
3. Черних А. Чи доступно в Україні житло для молоді? // Народна правда. — 2007. — 19 трав. (www.narodna.pravda.com.ua).

Для вирішення соціальних проблем молоді необхідно розробити системний план розв'язання найважливіших проблем. Соціальні проблеми молодого покоління мають стати підґрунтям у визначенні напрямів державної молодіжної політики. Тільки за таких обставин активна участь молодих людей у громадському житті є реальною.

Для решения социальных проблем молодежи необходимо разработать системный план решения наиболее важных проблем. Социальные проблемы молодого поколения должны стать основой для определения направлений государственной молодежной политики. Только так возможно активное участие молодых людей в общественной жизни.

For the decision spectrum of social problems of young people it is necessary to provide the system plan of working out most essential problems. The social failures of the young generation must become soil in the decision of direction of public youth policy. Only it is so possible active voice of fellows and girls in public life.

Надійшла 11 березня 2008 р.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 214–217

Досліджується феномен політичної культури як складного, динамічного, системного та багаторівневого явища. Розкриваються її зміст, сутність та найважливіші особливості. Розглядаються основні чинники, що впливають на формування політичної культури. Досліджуються різні підходи до визначення та аналізу поняття політичної культури як наукової категорії.

Перші спроби осмислити феномен політичної культури здійснювалися ще у стародавні часи — у країнах Стародавнього Сходу, в античній Греції та Римі. Ідеї щодо політичної поведінки, політичної участі знаходимо у літературних джерелах Давнього Єгипту та Індії, в шумерських клинописних текстах, у творах Конфуція, Мо-Цзи, історичних працях Геродота та Фукідида, памфлетах Ксенофонта, у творах Платона, Аристотеля, Цицерона та ін.

Власне, термін “політична культура” вперше вводить у загальний вжиток мислитель доби Просвітництва Й. Г. Гердер [2]. Наприкінці XIX — на початку XX ст. його використовують у своїх працях російські вчені В. В. Івановський та М. Я. Острогорський, а також український фундатор історико-політичної науки В. Липинський (у праці “Листи до братів-хліборобів”) — за 30 років до того, як американський політолог Габріель Алмонд висунув власну версію цього феномена, яка згодом стала класичною [7].

На думку В. Липинського, сутність політичної культури полягає у поєднанні, в “рівновазі” між “політичною творчістю” та “політичною наукою”, що забезпечує високу “політичну вмілість” провідної верстви нації та всього народу. “Прикладування до політичної творчості даних політичної науки, — писав він, — входить у сферу політичної вмілості. Та чи інша рівновага між першою та другою — те чи інше вміння використовувати для творчості дані науки — лежить в основі того, що прийнято звати політичною культурою” [5].

Нині спектр думок з цієї проблематики надто широкий і за своєю методологічною базою вийшов далеко за межі інструментарію традиційної політичної науки. Дослідники, особливо починаючи з кінця XX ст., намагалися обґрунтувати власне бачення явища політичної культури і вивести основні закономірності її розвитку, які мали б універсальний характер і були прийнятними для країн з будь-яким політичним режимом, культурними та ментальними особливостями. Тому варто звернутися до основних підходів, у межах яких відбувалися спроби визначити і проаналізувати це поняття. Зрештою, визначивши їх сильні та слабкі сторони, ми дамо власне визначення цього явища.

Класиками теорії політичної культури традиційно вважають американських політологів Г. Алмонда та С. Вербу. На думку цих дослідників, явище політичної культури можна визначити як “специфічний зразок орієнтацій до політичної дії” [9], у рамках якого функціонує кожна політична система.

Серед сучасних дослідників політичної культури немає одностайності в оцінках підходу Г. Алмонда. Так, деякі вчені вважають його засновником психологічного підходу у вивченні цього явища. Адже він розглядав політичну культуру як набір психологічних орієнтацій на соціально-політичні об’єкти і процеси [3, 8].

Отже, головним недоліком підходу Алмонда та Верби було передусім надання переваги кількісним методам дослідження і переоцінка зв’язку

між політичними інститутами та політичною культурою. Така переоцінка зрештою залишала недоведеним факт існування в соціумі альтернативних культурних цінностей.

На такі недоліки згодом хибували і праці дослідників Алмонда та Верби — прихильників біхевіористського підходу до вивчення явища політичної культури. Серед них А. Інкелес, Р. Бауер, Д. Горер, Д. Рікман, А. Браун, С. Уайт. Водночас їхні дослідження мали й свої особливості. Передусім використання певних апіорних тверджень, на які спирався весь подальший аналіз. Це згодом дало поштовх суб'єктивістському підходу до вивчення політичної культури.

С. Уайт, наприклад, при дослідженні явища політичної культури та її складових пропонує визнавати за основу апіорну тезу, що історичний досвід народу є фундаментальним критерієм для визначення специфіки його політичної культури. Втім, за такого підходу цей феномен постає статичним явищем, цілком детермінованим традиціями, звичаями та ментальністю народу, що, знов таки, ставить під сумнів істинність результатів відповідних досліджень. Незважаючи на це, суб'єктивістський підхід до аналізу політичної культури став загальноновизнаним у 70–80-х роках ХХ ст., поступово витісняючи біхевіористський [6, 44].

Так, Ю. Владікова пропонує класифікувати політичну культуру за формаційною ознакою на різні історичні типи (рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, соціалістичну); за класовою ознакою (пролетарську, буржуазну, дрібнобуржуазну тощо). Політичну культуру пропонується класифікувати також за ідеологічним критерієм, за ставленням до соціального прогресу, демократії, з точки зору міжнародних відносин. Крім цього, Ю. Владікова пропонує ввести в політологічний вжиток поняття “партійна політична культура”, згадує про можливість формування “політичної культури міжнародних організацій різних типів, інтернаціональних політичних рухів...”. Присутні поняття “індивідуальної й групової політичної культури”, “пануючої” й “маргінальної”, “ортодоксальної” та “альтернативної”. Вона вважає за можливе побудувати типологію політичної культури також на основі таких характеристик її суб'єктів, як, наприклад, демографічні [4, 136–137].

Серед найбільш вдалих визначень політичної культури можна визнати дефініцію Ф. Бурлацького і А. Галкіна. “Під політичною культурою, — пишуть вони, — мається на увазі інституціоналізований і неінституціоналізований історичний і

соціальний досвід певної спільноти, що справляє більший або менший вплив на формування політичних орієнтацій і врешті політичної поведінки інвалідів, малих і великих соціальних груп. Іншими словами, політична культура — це зафіксована в законах, звичаях і політичній свідомості “пам'ять” про минуле суспільства в цілому, а також окремих його елементів, насамперед класів і соціальних прошарків” [1, 197–198].

Однак, зосередивши увагу на факторах, що впливають на формування й еволюцію політичної культури, Ф. Бурлацький і А. Галкін, по суті, обходять питання про її співвідношення із загальнонаціональною культурою, про конкретні компоненти, які у сукупності утворюють її зміст і структуру, про її місце й роль у світі суспільно-політичних відносин, про її конкретні межі та ін.

На думку К. Гаджієва [2, 71], політична культура є системою відносин і одночасно процесом виробництва й відтворення складових її елементів поколіннями, які по черзі змінюють одне одного. Це явище динамічне, постійно збагачуване історією у своєму змісті й формах. Це явище, яке чуйно реагує на зміни в реаліях навколишнього світу, чи то буде промислова, науково-технічна, комп'ютерна, інформаційна або інша революція.

Особливість політичної культури полягає в тому, що вона нерозривно пов'язана з людською суб'єктивністю і є ніби “суб'єктивним об'єктом”. У вузькому розумінні політична культура — це не політика або політичний процес у їх реальному втіленні, а комплекс уявлень тієї або іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, політичного, про закони й правила його функціонування. Політична культура містить у собі ті елементи й феномени суспільної свідомості, а у більш широкому плані — духовної культури тієї або іншої країни, які пов'язані із суспільно-політичними інститутами й політичними процесами та впливають на форми, формування, функціонування й розвиток державних і політичних інститутів, задають значущість і напрям політичному процесу в цілому й політиці зокрема.

Політична культура включає в себе як складові елементи, сформовані впродовж багатьох поколінь, політичні традиції, норми політичної практики, ідеї, концепції і переконання, які стосуються взаємовідносин різних суспільно-політичних інститутів. Вона включає орієнтації й настанови людей щодо існуючої суспільної системи в цілому, щодо складових її інститутів і діючих у ній найважливіших “правил гри”, а також принципів взаємовідносин індивіда, суспільства й держави.

Ці компоненти, зумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими довгостроковими факторами, характеризуються відносною сталістю, тривалістю, лише повільними змінами на тлі глибоких зрушень у суспільному бутті.

Політичну культуру можна трактувати як ціннісно-нормативну систему, цінності й норми якої поділяє більшість населення як політичної спільноти. Сюди належать базові переконання, настанови, орієнтації, символи, звернені до політичної системи. Політична культура, як відзначає американський політолог Д. Дівайн, — це “історична система досить поширених фундаментальних поведінкових, політичних цінностей” [10, 3], яких дотримуються члени цієї суспільно-політичної системи. Вона охоплює як політичні ідеї, цінності, настанови, так і діючі норми політичної практики.

У західній політологічній літературі існує понад 30 визначень політичної культури. За змістовним наповненням усі вони зводяться до чотирьох типів:

- 1) “психологічний”, де культура розглядається як система орієнтацій на політичні об’єкти;
- 2) “всеосяжний”, що включає як настанови, так і політичну поведінку індивідів;
- 3) “об’єктивний”, в якому культура постає як певний обмежувач поведінки індивіда;
- 4) “евристичний”, що розглядає культуру як гіпотетичний конструкт для аналітичних цілей.

Автори всіх чотирьох підходів своє завдання бачать у тому, аби довести залежність найважливіших характеристик політичної системи від політичних уявлень, переконань і почуттів людей, тобто від їхньої психології. Причому політична культура виступає як кінцевий пояснювальний принцип, як найважливіший показник розвитку політичної системи [8, 113].

Систематичне використання поняття “політична культура” на Заході почалось у 50-х роках ХХ ст. Цей відносно новий термін був застосований для позначення старої ідеї. Поняття культури, духу, настрою або набору цінностей, що визначають здійснювану політику нації або групи, застосовується, напевно, стільки, скільки існує сама політика.

Саме поняття політичної культури виявилось дуже привабливим через свою багатозначність і багатогранність вимірів. З одного боку, воно є результатом особистого досвіду людини, з іншого — у ньому відбивається історія політичної системи, що сягає своїм корінням давніх суспільних подій.

Багато дослідників прагнули здійснити перехід від психологічного аналізу політичної поведінки індивідів до макрополітичних досліджень, доповнити вивчення політичної системи даними індивідуальної психології. Західні політологи починали із широкого тлумачення політичної культури, але згодом істотно звузили її зміст. Розчарувавшись в інституціональному аналізі політики, вони впадають в іншу крайність, прагнучи одержати найменш формальний зріз інформації про політику, тобто не те, що в ній відбувається, а те, що люди думають з цього приводу. Адже, на їхню думку, саме ці переконання надають змісту вчинкам людей.

Більш адекватним та широким видається інтерпретаційний підхід, що його розвивали А. Вільдаський, Л. Дітмер, Х. І. Віарда та Р. Такер. Згідно з думкою Такера, наука про політичну культуру мала бути переорієнтована з аналізу політичних систем як відображення форм поведінки до їх сприйняття як “комплексів реальних та ідеальних культурних зразків”. Інакше кажучи, інтерпретаціоністи вважали, що політична культура формується шляхом поєднання зразків політичних дій громадян та їхніх настроїв, що справляють взаємний вплив.

Такий підхід до розуміння політичної культури був розвинений з положень антропологічного підходу. В Україні його активно застосовував вітчизняний науковець В. Лісовий. Він вимагає з’ясування ціннісних детермінант свідомості, що діють у великому часовому інтервалі. Зразки поведінки та свідомості не виникають і не зникають “в нікуди”: вони є результатом тривалого “шляху життя” з його як явними, так і потаємними цінностями та знаннями, якими володіють члени суспільства і передають з покоління в покоління. Тому політичні цінності як ідеальний культурно-політичний прояв соціуму варто виявляти шляхом аналізу символів, які діють у суспільстві як набір кодів, що надають порядок та осмисленість інформації, яка передається [11]. Це відповідно дає можливість розглядати явище політичної культури у прийнятих сучасною культурологією термінах явища, контексту та його значення.

Особливою заслугою інтерпретаційного підходу, на нашу думку, стали констатація та вивчення ігнорованої іншими підходами наявності у кожному суспільстві альтернативних політичних культур, що характеризуються специфічними ціннісними орієнтаціями.

Наведемо основні підходи зарубіжних політологів до визначення політичної культури:

- *психологічний* (Г. Алмонд, С. Верба, Д. Пауелл та ін.): політична культура розглядається як набір психологічних орієнтацій на соціально-політичні об'єкти і процеси;
- *комплексний, узагальнюючий* (Д. Мервік, Р. Такер, Л. Дітмер): політична культура подається як сукупність усього, що відбувається в політиці, ідентифікується з політичною системою або зводиться до політичних відносин;
- *об'єктивістський, нормативний* (Л. Пай, Д. Пол): політична культура визначається як сукупність прийнятих політичною системою норм і зразків політичної поведінки;
- *соціопсихологічний* (Р. Карр, Д. Гарднер): політична культура визначається як поведінкова матриця, в межах якої функціонує політична система. Акцент робиться на об'єктивних соціальних факторах, що визначають сутність політичної культури.

Спільним для цих підходів стало те, що їх прихильники відмовилися від формально-юридичного розуміння політики і вийшли за межі нормативного бачення політичних процесів.

Втім, більшість існуючих концепцій має спільну мету: інтегрування соціології, культурології, соціальної психології в єдину політологічну дисципліну. Представники різних течій і шкіл намагалися поєднати дослідження формальних і неформальних компонентів політичних систем з аналізом політичної психології в окремих країнах, регіонах. Усі концепції визнають існування в кожній політичній системі і країні власної політичної культури, однак вкладають у це різний зміст.

За умов посткомуністичного характеру системи міжнародних відносин відбулося певне відродження деяких концепцій політичної культури. Найпомітнішими у цьому плані є спроби

науковців різних шкіл розглядати вплив політичної культури на темпи і характер перехідних процесів. Як "суб'єктивісти", так і "біхевіористи" й "інституціоналісти" зосереджуються на проблемах легітимізації існуючих режимів, знову ж таки під кутом зору національної специфіки та історичних традицій.

Література

1. Бурлацкий Ф. М., Галкин А. Л. Современный Левиафан. — М.: Мысль, 1985. — 384 с.
2. Гаджиев К. С. Политическая культура: концептуальный аспект // Полис. — 1991. — № 6. — С. 69–83.
3. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — К., 1999. — 16 с.
4. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств: Дис. ... канд. політ. наук / НАН України; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин. — К., 1999. — 179 с.
5. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. — Л.: Червона калина, 2002. — 275 с.
6. Петро Н. Н. О концепции политической культуры, или основная ошибка советологии // Полис. — 1998. — № 1. — С. 44.
7. Рудакевич О. Феномен політичної культури // Віче. — 1997. — № 10. — С. 34–41.
8. Шестопап Е. Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. — М.: Мысль, 1988. — 203 с.
9. Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of Politics. — 1956. — Vol. 18, № 3. — P. 7–15.
10. Devine D. The Political Culture of the United States. — Boston, 1972. — 357 p.
11. Tucker R. Culture, Political Culture, and Communist Society // Political Science Quarterly. — 1973. — Vol. 88, № 2. — P. 58–69.

Запропонований аналіз феномена політичної культури може бути використаний для формування концепції політичної культури сучасної України.

Предложенный анализ феномена политической культуры может быть использован для формирования концепции политической культуры современной Украины.

The offered analysis to a phenomenon of political culture can be used for information of the concept of political culture of modern Ukraine.

Надійшла 14 березня 2008 р.

СПЕЦИФІКА І ЦІННОСТІ РЕЛІГІЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МУСУЛЬМАНСЬКИХ І НЕМУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 218–222

Розглядаються питання ментальності у діалозі між релігіями світу, аналізуються спільні риси і відмінності політичних культур мусульманських і немусульманських країн, висвітлюються питання значущості культурних зв'язків у міжнародному співробітництві та ролі інтелектуального діалогу в спілкуванні між культурами і релігіями світу.

Всевишній наділив людину такою сутністю, що виявляє свою присутність у кожному від самого народження. Вона вчить тому, як підлаштуватися під середовище, в якому живе людина. Однак їй дано також іншу силу, чий розвиток відбувається паралельно з фізичним розвитком кожного. Ця сила, що діє як “внутрішній пророк” людини, називається “розум”. Взаємодія цих двох сил породжує силу мислення, що веде людину в напрямку самовдосконалення і розвитку. Проте у людини є ще мова, за допомогою якої вона навчилася говорити. Є в неї і вуха, щоб чути. Поєднання здатностей говорити і слухати дає змогу людині вести діалог. Якщо ж узяти до уваги сукупність усіх перелічених вище якостей, то одержимо таке явище, як “інтелектуальний діалог” [1].

На жаль, іноді сутність і розум людини входять у протистояння один з одним, що завдає непоправної шкоди його мисленню. У такій ситуації, навіть якщо й почнеться діалог, він не матиме осмисленого, інтелектуального характеру, що, у свою чергу, може порушити світ. Саме наслідком такого протистояння між людською сутністю і розумом можна вважати поширене нині поняття конфлікту. Отже, у діалозі має значення саме підтримування рівноваги між інтелектуальними силами людини, тобто влада логіки над мовою і прийняття логічної мови. Важливість мислення в людському житті зумовлена ще й тим, що справжній світ людини — це світ цінностей, бо людина тільки тоді досягає свого справжнього визнання у світі, коли звертається до цих цінностей, що, у свою чергу, вимагає певного рівня знань. Якщо

людська думка не буде осяяна світлом знання, людина буде змушена завжди йти за іншими, діяти на основі звичок, сформованих під впливом оточення, або постійно залежати від впливу пристрастей і випадку. Таким чином, розвиток індивідуального і громадського життя можна оцінювати за допомогою критерію отримання знань і набуття мудрості.

Оскільки людина, з одного боку, постійно знає впливу своїх внутрішніх бажань і прагнень, а з іншого — впливу сказаного і почутого, стає очевидним значення інтелектуального діалогу і пошуку принципів правильної оцінки. З усією очевидністю стає зрозуміло, що коли не застосовувати розум, то не тільки низькі, тваринні пристрасті, а й почуття, бажання вищого порядку можуть стати причиною падіння людини. Оскільки в інтелектуальному діалозі йдеться про підпорядкування мови логіці і про отримання логічного вислову, конче необхідно розглянути поняття логіки [1; 3].

Логіка — це сфера вивчення зовнішніх законів правильного мислення. Саме тому вона з давніх часів розглядається як засіб відокремлення правильної думки від неправильної. У Новий час, тобто починаючи від XVII ст., логіка, що вивчає тільки зовнішні прояви мислення, поступається пануванням методології. У межах цієї дисципліни розглядаються різні способи дослідження, особливо у сфері науки. Найкращим методом для розуміння логічної бесіди є діалог. Адже під час тривалого монологу той, хто говорить, може так зачарувати своєю мовою слухачів, що це завадить

їм правильно сприймати його виступ і зробити правильні висновки. Проте у діалозі є дві або кілька рівних сторін, що разом ідуть шляхом обговорення. Принципово важливим моментом є те, що сам діалог може дати можливість прийти до різних висновків. Іноді цей метод використовують для перемоги над суперником, тоді він являє собою суцільне змагання і боротьбу. Іноді ланцюг діалогу слугує тільки тому, щоб привернути увагу до якоїсь проблеми, і це вже логічний діалог. А тепер розглянемо визначну роль інтелектуального діалогу в спілкуванні між культурами і релігіями. У соціологічній літературі термін “культура” став предметом найпильнішого розгляду, дискусії та зіткнення думок. Хоча вже минуло понад сто років відтоді, як у рамках культурної етнографії почалося серйозне обговорення поняття “культури”, це поняття й дотепер зберегло новизну, залишившись однією з центральних тем дискусій.

Ознайомившись з різними поглядами на культуру і всім розмаїттям пов'язаних із нею понять, можна виокремити такі поняття, як “своя культура” і “культура інших націй і народностей”. Пізнання різних культур сприяє встановленню взаєморозуміння між народами, їхньому співіснуванню та взаємній повазі. Не буде перебільшенням сказати, що багато випадків взаємного непорозуміння на світовій арені між народами виникають від нестачі знань одних про культуру інших, і навпаки. Спроба зрозуміти культуру інших народів дасть змогу значно зменшити вияви фанатизму та етноцентризму. Це допоможе підняти рівень відносин між народами та усунути все те, що заважає їм установлювати між собою нормальні відносини [1; 4].

Макс Вебер у своєму творі “Об’єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання” описує культуру як певну частину все-світньої невизначеності; як явище, зміст і рельєфність якому надає людина. Культура має широке поле впливу. Водночас не можна заперечувати той факт, що вона виникає тільки на основі розуму, передаючись від однієї людини або групи до інших. Якщо не буде дотримано цієї умови, то культура не зможе існувати. Не можна й заперечувати вплив культури на людину і суспільство у цілому. Критерієм відмінності культурного суспільства від некультурного є те, що культурні суспільства базуються на мисленні та інтелектуальних поняттях, а не на інстинктах. Культура виникла одночасно з розумом. Перехід до людяності здійснювався одночасно з переходом від почуттів та емоцій до розумової діяльності. Деякі дослідники джерела

культури вбачають у здатності людини до саморозвитку. Мислення зароджується одночасно з появою, переданням і сприйняттям думок, причому вищою стадією цього процесу є критичний підхід до думок. Критичне мислення починається тоді, коли ми аналізуємо основні культурні ідеї. У цілому є два підходи до культурного аналізу. Перший підхід, розглянутий у працях Огберна і Леслі Вайта, наголошує на ролі моделі в культурі. Пізнання культури тлумачиться як розгляд різних культурних парадигм і порівняння їх між собою. Другий підхід ґрунтується на соціальній структурі культури. Науковці, які сповідують цей підхід, зосереджуються на соціальному змісті культури.

На думку Ж.-Ж. Руссо, врешті-решт, три фактори формують цивілізовану людину: перехід від тваринного стану до людського, перехід від емоцій до розуму і від природи до культури. Гегель розглядав процес окультурення як перехід зі світу необхідності у світ волі. Він зазначав, що на цьому шляху є певні етапи. Перший етап — це етап безпосереднього контакту між окремою людиною і пізнаваною реальністю. На цьому етапі людина думає про задоволення своїх потреб, однак вищий рівень культурного світу, що становить наступний етап розвитку, передбачає свідому солідарність людей, які організують свою діяльність у межах поділу праці. Тут необхідно дати деякі пояснення щодо взаємин між цивілізацією і культурою.

Фактор культури, що охоплює значну частину цінностей цивілізованих співтовариств і містить соціально-політичні основи, вірування, традиції і звичаї, також відіграє основну роль у визначенні ідентичності націй і тенденцій їх розвитку. Можна сказати, що співвідношення цивілізації і культури є співвідношенням між загальним і окремим, хоча у звичайному вживанні ці слова найчастіше є взаємозамінними. Якщо розглядати цивілізацію і культуру однієї країни у повній ізоляції від світового культурного процесу, це буде схоже на те, як ніби ми не звернули уваги на цілий океан, що омиває своїми водами багато культурних територій. Оформлення цивілізацій і держав, їх культурна плодотворність є результатом не тільки їх контакту з іншими цивілізованими територіями, а й досягнення взаєморозуміння з іншими народами, обміну культурними досягненнями і товарно-грошових відносин. Нині необхідність у цьому взаєморозумінні й контактах виражається в інтелектуальному діалозі між цивілізаціями.

Альфред Вебер тлумачить цивілізацію насамперед як сукупність науково-технічних досягнень,

стверджуючи, що цивілізація закріплюється на основі наявних природних ресурсів. Під культурою він розуміє продукти мистецтва, релігії, філософії та інших подібних до діяльності продуктів суспільства. Макаер проводить чітку грань між культурою і цивілізацією, розглядаючи цивілізацію як ту частину культури, що орієнтована на конкретну користь. Маркузе вважає культуру найвищим рівнем досягнення незалежності і творчої діяльності людини, тоді як цивілізація, на його думку, являє собою сферу необхідного. З погляду Макса Вебера, динамізм цивілізації з необхідністю має лінійний, постійний розвиток, тоді як культура є ланцюгом подій. Він вважав, що цивілізація пов'язана з поняттям прогресу і що її розвиток передбачає раціоналізацію. Отже, як цивілізацію можна розглядати політичне, економічне і соціальне формування однорідних суспільств. Нині при порівнянні суспільств і розгляді таких питань, як культурні зв'язки або культурна агресія, зазвичай застосовують поняття цивілізації як сукупність матеріальної і нематеріальної культури [1; 3].

Одним із найважливіших факторів у сфері культури є висока оцінка ролі еліти суспільства. У наші дні інтерес до вивчення еліти будь-якої культурної спільноти виявляється особливо яскраво. Цей інтерес виник з страху перед негативними наслідками панування недостойних людей у суспільстві.

Але ж подібне панування бачимо на різних етапах історії культури. До згаданої групи могли входити представники різних соціальних груп. У всіх цивілізаціях визнавалася велика роль видатних людей. У Давньому Єгипті було створено таку модель управлінського апарату, що проіснувала близько 500 років. В Ассирійській державі витончені уми використовувалися для зміцнення військової сили і могутності цієї держави. Військові становили основу організації країни. Ассирійці вважали, що правити означає націоналізувати реальні і потенційні потужності.

Очевидно, що в попередні епохи наука не існувала в сучасному сенсі цього слова. Але це не означає, що еліта не могла брати участь в управлінні справами країни. Просто в той час застосовувалися ті методи управління, що відповідали їхній епосі. У результаті вивчення ролі представників еліти стає зрозуміло, що чим далі ми заглибимося в історію, тим більш індивідуальний характер матиме цивілізація. Але в міру наближення до Нового часу вона все більше зазнає впливу дослідницьких центрів, що постачають суспільству ідеї і новаторські розробки.

У сфері культури видається важливим звернути увагу на релігійну і духовну культуру людських суспільств. Вважаємо за необхідне розглянути і проаналізувати релігійну культуру, але до цього необхідно поговорити і про саму релігію. Релігія складається із закону і Божественних установлень, які можуть бути першорядними і другорядними. Їх посиляє Всевишній найкращим людям, які володіють здатністю відрізнити добро від зла. Під основними принципами розуміють особисті, таємні переконання і теоретичні питання, тоді як другорядними встановленнями є зовнішні прояви релігійності. Ісламські улеми визначили релігію по-іншому. Вони вважають, що релігія — це визнання як усно, так і в сфері таємних переконань, віддаючи їй необхідності діяти згідно із запропонованим і встановленим. Отже, релігія має три сторони: усне визнання, внутрішнє переконання і вчинки відповідно до встановлень. Це Божественне визначення релігії [2; 4]

Але релігію намагалися описати й визначити і соціологи. На їхню думку, релігія — це віра й покора Надприродній силі, гідної поклоніння. Це визначення охоплює як монотеїстичні, так і немонотеїстичні релігії. Ф. Тейлор у книзі “Примітивні цивілізації і суспільства” визначає релігію як віру в нематеріальних істот. Макс Мюллер у книзі “Виникнення і розвиток релігії” висловлює думку, що релігія полягає у прагненні уявити не-уявленне й описати невимовне. Тобто мова йде про звертання до нескінченності.

Серед цілей релігії можна виокремити встановлення певних моральних цінностей. Історик не може стверджувати, яка релігія права, а яка — ні, для нього важливо зрозуміти, які суспільні фактори стали причиною виникнення певної релігії, наскільки релігія змогла цивілізувати нецивілізованих людей, дати їм надію і віру, вивести їх зі стану розпачу і безвір'я; наскільки релігія сприяла розвитку людської свідомості, віднаходженню волі; який вплив вона справила на історію.

Основні світові релігії підкреслюють, що світ перебуває під владою етичного правління. Прийняття цієї етичної влади вони вважають основною умовою здоров'я людського суспільства. Це переконання в тому, що, незважаючи на наявність численних проявів зла у цьому світі, існує Благий розум, усвідомити сутність якого люди не спроможні. Саме цей розум веде весь драматичний світовий розвиток до справедливої і гідної мети. Ці релігії погоджуються між собою в тому, що цей єдиний світовий розум і є Єдиний Всемогутній Господь. Християнство привнесло в ці

переконання новий момент, підкресливши, що Єдиний Господь з'являється у трьох іпостасях. Іудаїзм в інший спосіб виявляє сумнів у єдності цього єдиного розуму. Іслам вважає, що ця ідея являє собою багатобожжя. Іслам ясними, твердими й упевненими словами виражає переконаність в єдності Бога. По суті, епоха віри — це епоха впливу трьох книг — Тори, Євангелія і Корану. Середньовіччя явило світові не що інше, як духовне протиборство між цими Священними книгами, що часом переходило у кровопролиття [1; 2].

А тепер розглянемо культурні зв'язки ісламу з іншими релігіями. Грецькі наука і філософія у III–IV ст. хіджрі проникли до ісламського світу через переклади творів грецьких і сирійських авторів. Деякі ісламські мислителі зайнялися вивченням цих творів і залишили після себе важливий слід у системі ісламської думки, у літературі і науці ісламського світу. Але цей вплив був не настільки глибоким, щоб розглядати ісламську культуру і цивілізацію як його породження. Грецька мудрість не стала в повному сенсі цього слова основою того, що називається “ісламською культурою і цивілізацією”. Феномен грецької культури і науки, символом якого є філософія, незважаючи на всю свою велич і пишноту, не зміг міцно вкоренитися серед народних ісламських мас. Він так і залишився далеким і непізнаним для багатьох ісламських і неісламських критиків.

Як уже зазначалося вище, релігійна культура — це духовний феномен, що виникає серед народних мас і визначає особливий спосіб життя, побуту і поведінки, у межах якого народ знаходить спокій, люди набувають віри в надприродні сили; що впливає на відносини між людьми, сімейні узи, суспільні відносини, економічну взаємодію і відносини із законною владою. Народи Заходу і Сходу, які після ісламських завоювань визнали іслам своєю потребою у різних сферах життя, сприйняли і поклоняються цьому Божественному феномену.

Саме це й називається “ісламською культурою”. Цій культурі немає необхідності ані у складних філософських дискусіях, ані в наукових поглядах і висловах давніх греків. Навпаки, цього разу саме іслам своїм новим, достовірним і логічним ученням залучив до себе інші філософські школи, ставши насправді джерелом нових ідей. Утім, багато цих шкіл вступили в діалог з ісламом і прийняли нову цивілізацію. Але ж у деяких релігіях дуже складно прийняти щось нове.

Зміцнення основ віри та інтелектуальне настановлення відбувалося паралельно з науко-

вим розвитком. Послідовники, пізнаючи Творця, велику філософію Творіння, що стала основою релігійного вчення і наріжним каменем прогресу й учення, опановували і джерела, і корені наукових знань. Почався науковий рух в ісламі. Поступово він розвивався, наснаживши мусульман на одержання наукових знань, добутих іншими народами. Отже, науковий рух в ісламі виявився у віднаходженні нової ідеології. Серед мусульман набули розвитку різні науки. Хоча у своїй основі всі вони виникали з Корану й віри, мусульмани не стали обмежуватися тільки висновками з Корану, а звернулися безпосередньо до наукових скарг інших народів, до їхніх здобутків. Упродовж двох століть мусульмани займалися збиранням і перекладом наукових здобутків різних народів, а потім у світлі коранічної логіки й наукового досвіду, перейнятого в інших, змогли приступити до власних прогресивних досліджень.

В епоху широкого розвитку ісламської культури мусульмани активно сприяли встановленню взаєморозуміння з іншими народами й цивілізаціями. Історія свідчить про те, що іслам упродовж цілих епох був ініціатором діалогу й обміну думками з іншими культурами. Священне писання мусульман Коран у багатьох аятах зобов'язує своїх послідовників вести інтелектуальний діалог із прихильниками інших релігій. У IX ст. н. е. на всій території ісламського світу було створено величезне наукове співтовариство, до якого входили найвизначніші ісламські вчені. Одним із завдань цього товариства був пошук шляхів діалогу з іншими релігіями, причому не обов'язково тільки монотеїстичними. Плодами праці цього наукового співтовариства більше всіх скористалися європейці, які встановили з ісламськими вченими міцні зв'язки. Видатний ісламський соціолог Ібн Хальдун вважав, що наукове відродження мусульман у ту епоху стало можливим саме завдяки цій науковій спільноті, і підкреслював її величезну роль у справі діалогу між релігіями [2; 5].

Постійне перетікання наукових і філософських знань з Індії, Єгипту і Вавилону, через Грецію і Східну Римську імперію до східних теренів поширення ісламу й до Іспанії, а звідти до Північної Європи й Америки стало найважливішою подією в більш пізній світовій історії. За всю історію Іспанії на цій землі не було більш справедливого і доброго правління, ніж у часи ісламських правителів. Це думка видатного християнського сходознавця, що видається навіть більш справедливою, ніж думка відомого сучасного американського дослідника Віля Дюранта. Ісламському

уряду було що сказати всім прошаркам суспільства; навіть для іспанських селян із встановленням ісламського ладу почався період добробуту й процвітання. Мусульмани користувалися новітніми для того часу книгами із сільського господарства, що дало їм змогу піднести іспанську агрокультуру на значно вищий рівень, аніж у християнській Європі [1; 3; 4].

Із X по XIII ст. іслам був у перших лавах прогресивних сил світу в тому, що стосується могутності, порядку, правління, моральності, рівня життя, справедливого законодавства, духовно-релігійної терпимості, літератури і науки, медицини й філософії. У галузі архітектури він передав свої найвищі досягнення європейським соборам. Дзвіниці християнських церков у плані архітектури багато чого запозичили у мусульманських мінаретів. Відродження мистецтва кераміки в Італії і Франції стало значною мірою результатом міграції мусульманських майстрів до цих країн у XII ст., а також поїздок італійських і французьких майстрів до Андалузії. Але, на жаль, мусульмани за останні кілька століть через цілу низку причин, спинятися на яких ми тут не будемо, не змог-

ли відіграти гідну роль у світових справах. Утім, можна сподіватися, що робота гідних релігійних діячів дозволить повернутися до життєстверджуючих принципів ісламу і правління гідних еліт в ісламських суспільствах. Це дасть змогу ісламу зайняти належне йому високе місце в наставлянні людського суспільства у співпраці з усіма релігіями у межах інтелектуального й конструктивного діалогу між культурами і цивілізаціями.

Література

1. Гегель Г. Философия религии: В 2 т. — М.: Мысль, 1976–1977. — Т. 1–2.
2. Журавский А. В. Христианство и ислам. Социальные проблемы диалога. — М.: Наука, 1990. — 128 с.
3. Ислам классический: Энцикл. — М.: Эксмо; СПб.: Мидград, 2005. — 416 с.
4. Мухаммад Ф. Р. Исламская культура. — М.: ИПЦ "Андалус", 2005. — 240 с.
5. Фрилинг Р. Христианство и ислам: Духовные борения человечества на пути к самопознанию: Пер. с нем. — М.: Энигма, 1997.

Міжетнічні і міжконфесійні відносини старі, як історія людства. Мусульманська культура, що є складовою світової культури, відіграла значну роль в історії людської цивілізації і продовжує справляти відчутний вплив на різноманітні сторони життя різних країн світу. Демографічний, ресурсний і, найголовніше, політичний потенціал мусульманства вражає, та ідеологи ісламського світу сьогодні рішуче намагаються отримати на планеті достойне цього потенціалу політичне, економічне і територіальне місце.

Межэтнические и межконфессиональные отношения стары, как история человечества. Мусульманская культура, являющаяся составляющей мировой культуры, сыграла значительную роль в истории человеческой цивилизации и продолжает оказывать существенное влияние на различные области жизни разных стран мира. Демографический, ресурсный и, главное, политический потенциал мусульманства огромен, и идеологи исламского мира сегодня решительно пытаются получить на планете подобающее этому потенциалу политическое, экономическое и территориальное место.

International and interconfessional relations are as old as history of humanity. A muslim culture is a very important component part of world culture and has always played a considerable role in history of human civilization and continues to render substantial influence on the different spheres of life of different countries all over the world. Demographic, resource and, mainly, political potential of islam is huge. And the ideologists of the islam world are trying to receive an appropriate political, economic and territorial place for this potential on the planet today.

Надійшла 5 березня 2008 р.

І. С. ПОГОРЕЛОВА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ У 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 223–229

На підставі аналізу поглядів американських дослідників, уряду та Конгресу США розглянуто деякі аспекти політики американських адміністрацій щодо України у 90-ті роки ХХ ст. Визначено роль та місце України у військово-політичній стратегії США і розглянуто механізм формування зовнішньополітичного курсу Вашингтона щодо України із виокремленням позицій і підходів різних американських наукових шкіл.

Зовнішньополітична стратегія України передбачає ефективне використання взаємозв'язків з розвиненими країнами світу, передусім із США. Значення українсько-американських відносин зумовлюється й тим, що тут ідеться про провідну державу, економічний та політичний потенціал якої визначально впливає на розвиток світових процесів. У ХХІ ст. США вступили у статусі єдиної світової наддержави. Першість у галузі озброєнь, лідерство в економічних показниках, провідна роль у поширенні масової культури — основні компоненти, що складають поняття супердержави. З огляду на цю ситуацію є потреба проаналізувати відносини між Україною і США.

Україна має важливе геополітичне розташування і позиції для того, щоб бути партнером США у забезпеченні рівноваги сил в Євразії. Як зазначив американський політик Д. Бартон: “З розпадом Радянського Союзу США були обізнані про економічну важливість і геополітичне значення європейської другої найбільшої країни — України з населенням у 48 мільйонів” [1, 92]. Заступник помічника держсекретаря США А. Креймер, підкреслюючи важливість України, зазначав, що обидві партії у Вашингтоні з 1991 р. підтримують розвиток сильної України [2]. Дійсно, враховуючи розташування України, її розміри і кількість населення, розвиток ситуації в Україні може відчутно позначитися на політичному кліматі європейського континенту. Роль України при цьому можна називати по-різному: “ключовою ланкою

системи європейської безпеки”, “мостом між Сходом і Заходом”.

У кінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. офіційна лінія США полягала у розширенні контактів з республіками СРСР. Водночас радник держдепартаменту США Р. Зеллік відзначав: “Ми не підтримуємо розпаду СРСР і я не можу говорити, за яких умов США могли би визнати незалежність співтовариств, які можуть виникнути” [3, 36]. США побоювалися, що розпад СРСР призведе до дестабілізації ситуації у регіоні, в якому до того ж провідним партнером США залишалася Росія і ця обставина визначала американську політику щодо України.

Більшість американських урядовців не сприймали декларацію суверенітету України. Про це свідчить і промова президента США Дж. Буша-старшого у Києві (серпень 1991 р.), в якій він попереджав українців про небезпеку “націоналізму”, наголошуючи, що свобода — це не те саме, що незалежність. І американці не підтримують тих, хто прагне незалежності з тим, щоб замінити колишню тиранію місцевим деспотизмом [4, 555]. Отже, США підтримували свободу в Україні, а не незалежність від СРСР.

Як зазначає колишній посол України у Канаді і США Ю. Щербак, поїздка Дж. Буша до України та його промова були свідомим тому, що на початку 90-х років українське питання знову ставало центральним: прагнення України незалежності турбувало керівництво Вашингтона і Москви, які

розуміли, що без України імперія не зможе існувати; крім цього, на її території розміщалися стратегічні ракети [5].

Слід зазначити, що це була невдала промова, оскільки подальші події зробили її позбавленою політичного значення. Промова викликала хвилю обурення не тільки в Україні, а й у США. У газеті “Нью-Йорк Таймс” В. Сефайр звинуватив Буша у невпевненості й страху йти назустріч змінам у Радянському Союзі. Політичний аналітик Б. Джексон вказував, що Дж. Буш відзначився невдалою промовою... після цього адміністрація США раптом почала бурхливо радіти незалежності України... [6].

Погляди щодо незалежності України в американському істеблішменті розбігалися. Так, Дж. Буш, К. Райс, Б. Скоукрофт, Дж. Бейкер і К. Пауелл погоджувалися з ідеєю реформування СРСР. Реалісти-прагматики — Д. Чейні (тодішній міністр оборони США), П. Вулфовітц (його заступник) та інші — передбачали розпад СРСР і бажали прискорити його.

Українсько-американський діалог був розпочатий у вересні 1991 р., коли голова Верховної Ради Л. Кравчук з групою народних депутатів відвідав США, де зустрівся з Дж. Бушем, сенаторами, конгресменами США. Під час зустрічей українські політики переконували своїх американських партнерів у необхідності підтримати Україну на шляху її незалежності. Проте під час тієї зустрічі Дж. Буш запропонував Україні участь у програмі Корпусу миру США замість очікуваної підтримки її незалежності. Колишній міністр закордонних справ України А. М. Зленко вказував, що знадобилася колосальна робота і української, і американської сторін, зустрічі, консультації, переговори, щоб США офіційно визнали нашу незалежність [7].

Водночас окремі американські політики, зокрема Р. Чейні, З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, усвідомлювали необхідність визнання незалежності України, встановлення з нею міждержавних відносин. Так, З. Бжезінський, радник Центру стратегічних і міжнародних відносин США стверджував, що Європа без України буде неповною, що незалежність і безпека України сприятиме стабільності в Європі [8, 61]. Однак упродовж майже всього періоду 1991–1993 рр. ці політики були в меншості. Визнавши Росію єдиною правонаступницею СРСР, США фактично не розвивали контакти з Україною. Як зазначав український історик С. Кульчицький: “Відносини України зі США з початку 90-х років перебували в більш-менш замороженому стані” [9, 39].

В адміністрації США виникали дискусії щодо подальших дій стосовно нових держав: деякі політики виступали за швидке визнання України (Д. Чейні); інші — за визнання як нагороду після того, як новими державами будуть виконані певні умови (Дж. Бейкер). Більше того, окремі дослідники США у своїх працях у 1991–1992 рр. не згадували про існування в Україні власних національних інтересів. За визнання України виступав конгрес США, якщо у ході референдуму 1 грудня 1991 р. буде підтверджений Акт про незалежність.

Але й після референдуму в Україні США висунули низку вимог для визнання України як незалежної держави. Ультимативною була вимога позбутися ядерної зброї; рекомендації багатьох американських дослідників носили деякою мірою ультимативний характер і не враховували всю складність ядерного питання. Коли стало зрозумілим, що СРСР політично та юридично припиняє своє існування, США визнали Україну (25 грудня 1991 р.). Дипломатичні відносини були встановлені 3 січня 1992 р. Визнання незалежності України було зрушенням у політиці Вашингтона. Так, З. Бжезінський вказував, що спочатку США запізнилися визнати важливе з погляду геополітики значення існування самостійної держави [8, 137].

Після розпаду СРСР адміністрація США розробляє зовнішньополітичну стратегію щодо України. Водночас у американських наукових і політичних колах була певна розгубленість і неготовність адекватно реагувати на швидкий розпад СРСР. Існували два основні напрями: “русоцентристи” (прихильники ідеї єдиного блоку пострадянських держав, центр — Росія) і “реалісти” (переважно консерватори і представники школи політичного реалізму).

На початку 90-х років ХХ ст. Вашингтон фактично блокував політичні та економічні контакти з Києвом. США хотіли мати взаємини з єдиним центром, особливо у питаннях безпеки, але американське керівництво змушене було реагувати на сформовану ситуацію і вести діалог з усіма республіками окремо. Питання американсько-українських відносин у 1991–1992 рр. розглядалося у контексті американсько-російських відносин. Тобто політика США на пострадянському просторі була спрямована на Росію, а Україна служила додатковим фактором тиску на Російську Федерацію.

Проте поступово США, продовжуючи спроби поглиблених відносин з Росією, водночас стали розвивати відносини з Україною.

Головною метою зовнішньої політики України було здобути від США реальне її визнання як рівноправного партнера. Вже 5–11 травня 1992 р. відбувся перший офіційний робочий візит президента України Л. Кравчука до США. Під час візиту було підписано низку документів, зокрема політичну декларацію та меморандум про взаєморозуміння між урядами України та США. У політичній декларації вперше було зафіксовано формулу “демократичного партнерства” двох країн [10]. Хоча практика двосторонніх відносин залишалася на тому ж рівні. У США навіть обговорювалася можливість введення санкцій проти України у разі небажання Києва вирішувати ядерне питання.

США приділяли найбільшу увагу питанням ядерної безпеки і практичним діям Києва у цьому напрямі. Дж. Бейкер так розташував американські пріоритети, пов’язані з визнанням нових держав: військова і переважно ядерна безпека; демократія; ринкова економіка [11, 57]. Отже, Україні для здобуття перепустки на міжнародну арену потрібно було виконати зобов’язання щодо комплексу кардинальних перетворень: демократія, ринок і роззброєння.

Українська ядерна проблема відкладала “на потім” рішення інших питань. Хоча, як зазначав З. Бжезінський, підхід США вимагатиме усвідомлення факту, що існування незалежної України є справою набагато більшого значення, ніж те, наскільки швидко Київ демонтує свій ядерний арсенал [8].

Варіанти вирішення українського ядерного питання зводилися до двох можливостей — шляхом проведення переговорів або через тиск на Київ. Перший напрям був представлений співробітниками Гарвардського університету: С. Міллера, Г. Еллісона, Ф. Зелікова та Е. Картера, другий — працями директора Монтерейського інституту В. Понтера, який закликав Вашингтон впроваджувати в американсько-українських відносинах політику “батога і пряника”, більше вдаючись до негативних стимулів. Вирішити українську ядерну проблему США намагалися за допомогою посередництва Росії. Виходячи з власних інтересів, що збігалися, США і Росія посилювали тиск на Україну, щоб примусити її відмовитися від ядерної зброї.

Керівництво України ще в Декларації про державний суверенітет (1990 р.) проголосило про намір стати у майбутньому неядерною державою. США наполягали на ратифікації Договору про обмеження стратегічних і наступальних озброєнь

та приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Україна пов’язувала знищення ядерної зброї з наданням їй ядерними державами і світовим співтовариством гарантій національної безпеки, а також компенсацій, пов’язаних з вартістю урану і затратами на демонтаж ядерної зброї. Така позиція України викликала негативну реакцію і Росії, і США. Вашингтон хвилювало і те, що така політика (надання гарантій, компенсацій Україні) призведе до ланцюгової реакції: інші країни вимагатимуть подібних вимог. Про напруження відносин між США, Росією та Україною з ядерного питання у той період свідчить фрагмент звіту, підготовлений відділом міжнародних відносин і міністерства оборони США восени 1996 р.: “Деякі повідомлення вказували на те, що Україна шукала можливість встановити оперативний контроль за ядерною зброєю, що знаходиться на її території” [12].

Адміністрація Б. Клінтона, яка прийшла до влади у 1993 р., постала перед дилемою: продовжувати політику Дж. Буша або шукати нові підходи до розбудови двосторонніх відносин. Був обраний другий шлях. Хоча відносини з Україною розвивалися дуже повільно у перші роки адміністрації Клінтона, оскільки спочатку їй не надавалося великого значення [13].

Поступово підхід адміністрації США до України почав змінюватися. Частково це було викликано посиленням антидемократичних тенденцій у Росії, її політикою самоствердження як лідера у пострадянському регіоні. У США експерти доходили висновку, що незалежна Україна є важливою противагою впливу Росії у регіоні; конгрес США почав приділяти більше уваги молодим незалежним державам, що виникли після розпаду СРСР.

У 1993 р. помічником президента США з національної безпеки Е. Лейком була оголошена концепція “розширення демократії”. І Україна стала для США “форпостом демократії у регіоні”, “прикладом утвердження демократичних цінностей у світі”... У “Стратегії національної безпеки” адміністрації Б. Клінтона ключовими районами, де мала підтримуватись демократія, було названо Східну Європу, зокрема Україну [14, 4–5].

Вже 9 травня 1993 р. Київ відвідала делегація США на чолі з послом з особливих доручень, спеціальним радником державного секретаря США із зв’язків з новими незалежними державами С. Телботом. Він заявив про бажання США розпочати новий етап у відносинах з Україною, під-

креслюючи, що адміністрація Сполучених Штатів здійснила перегляд своєї української політики. Обговорювали розміри американської допомоги, зокрема, з метою вирішення проблем, пов'язаних з ядерною зброєю. Адже, як зазначав міністр оборони США У. Перрі, адміністрація Клінтона поставила перед собою високопріоритетне завдання: позбавити Україну від небезпечного ядерного спадку [15, 19].

Поступово США стали прихильниками самостійності Києва. Так, 13 травня 1993 р. посол С. Телбот указував, що США необхідна політика, згідно з якою Україна буде розглядатись як окрема важлива країна, а тому її треба підтримувати на шляху політичних та економічних реформ [16]. Важливим свідченням позитивних зрушень у цьому напрямі стало схвалення конгресом США 30 вересня 1993 р. фінансової допомоги Україні у розмірі 350 млн дол.; Україна стала третьою країною за об'ємом отримуваної американської допомоги після Ізраїлю та Єгипту [17, 34]. Посол С. Телбот підкреслював, що США необхідно не концентруватися виключно на Росії, оскільки українська незалежність важлива для національного інтересу США, що відносини США з Україною мають бути незалежні від відносин США з Росією [16].

24–25 жовтня 1993 р. Київ з офіційним візитом відвідав державний секретар США У. Крістофер, який запропонував Україні приєднатися до програми “Партнерство заради миру”. Саме Україна стала першою державою СНД — членом цієї програми.

Отже, період 1993–1994 рр. був важливим у контексті реалізації без'ядерного статусу України. Принципове значення для подальшого поліпшення українсько-американських відносин мало підписання після тривалих переговорів президентами України, США та Росії 14 січня 1994 р. Тристоронньої заяви. В ній президенти підтвердили те, що вони співпрацюватимуть між собою як повноправні та рівноправні партнери. Були вироблені домовленості щодо надання компенсації Україні у міру того, як ядерні боезаряди вивозитимуться до Росії для їх розукомплектування. Президенти Б. Клінтон і Б. Єльцин поінформували, що США і Росія готові надати Україні гарантії безпеки; надати допомогу в розмірі близько 175 млн дол. [18]. Це був справжній прорив у відносинах Україна — США — Росія. Водночас У. Перрі, оцінюючи цю угоду, зазначав, що вона була достатньо крихкою, вона викликала суперечки серед представників України, які вважали, що

новій державі необхідна ядерна зброя для забезпечення безпеки [15, 20].

Підписання угоди стало поштовхом до поліпшення американсько-українських взаємовідносин, дало змогу відвернути загрозу міжнародної ізоляції України. Але головними чинниками американської уваги і прихильності до України стали розуміння того, що Україна як держава має важливе значення; сприйняття ідеї З. Бжезінського про те, що з поверненням України у сферу впливу Росії остання стає “імперією”; усвідомлення взаємозв'язку стабільного розвитку України з безпекою у Східно-Центральній Європі. Так, російська дослідниця І. Кобринська зазначала, що відносини США з Україною у 1994–1995 рр. почали розглядатися американськими політиками та експертами як спосіб стримування неоімперської політики Росії [11, 57]. Було опубліковано багато праць, в яких обґрунтовувалась необхідність посилення “українського фактора” [19]. Відомо, що Україна часто розглядалася США як держава, схильна до внутрішнього краху, до російського контролю, щоб бути справжнім європейським партнером. Саме Захід мав допомогти Україні стати стійкою регіональною державою. Так, адміністрація США вказувала, що їх інтересам відповідає успіх України, що США не ведуть боротьбу за вплив в Україні, не змагаються з Росією, не розглядають відносини з Україною крізь призму відносин з Росією [2].

Гарантії безпеки та фінансова компенсація дали змогу Верховній Раді України 16 листопада 1994 р. прийняти Закон про приєднання України до ДНЯЗ. 5 грудня 1994 р. керівники США, Росії та Великобританії надали Україні гарантії безпеки; згодом гарантії безпеки надали Франція та Китай. 1 червня 1996 р. завершився процес вивезення з території України всього ядерного озброєння. Тим самим Україна зробила безпрецедентний внесок у зміцнення загальної міжнародної безпеки. У. Перрі вказував, що ядерне роззброєння України було завершено значною мірою завдяки тому, що США продемонстрували, що майбутнє України буде безпечнішим завдяки міцній дружбі, а не ядерній зброї [15, 73].

Державний візит до США президента України Л. Кучми 19–23 листопада 1994 р. започаткував новий етап міжнародного співробітництва. Основоположним політичним документом його стала “Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва” від 22 листопада 1994 р. Сторони визнали, що існування вільної, незалежної України, її безпека і процвітання

мають велике значення для США; виявили рішучість побудувати міцне партнерство [20].

Загалом 1994-й став важливим в історії українсько-американських відносин і був оголошений у США “роком України”. США вважали необхідним додати високий пріоритет двостороннім відносинам і допомогти Україні зберегти свою національну свободу [8, 126]. Адміністрація Б. Клінтона почала проводити політику активного залучення України до світового співтовариства, у процеси демократизації, ринкових реформ. Саме за часів президентства Б. Клінтона популярними стали концепції З. Бжезінського і Ш. Гарнетта про геостратегічну важливість України для національного інтересу США і безпеки в регіоні. Г. Кіссінджер визнавав роль України для США критично важливою, оскільки Росія продовжувала давати підстави для сумнівів у реальній здатності цієї країни та її керівників відмовитися від експансіоністських традицій минулого [21]. С. Хантінгтон зазначав, що Україна є важливою другорядною регіональною державою, а динаміка її розвитку вимагає підтримання тісних відносин між США та Україною, оскільки країни зацікавлені у тому, щоб Росія не стала домінувати над своїми сусідами як наддержавою [22].

З 1995 р. політичні контакти двох країн набули ще більшої інтенсивності. 11–12 травня 1995 р., відбувся державний візит Б. Клінтона до Києва, а 20–22 лютого 1996 р. — робочий візит Л. Кучми до Вашингтона. Безпрецедентним стало підписання у Києві Спільної заяви президентів від 11 травня 1995 р., в якій Б. Клінтон підкреслив важливість економічно життєдіяльної, демократичної і стабільної України в інтегрованій європейській та світовій спільноті [23].

Отже, у зовнішній політиці США утвердився курс на широку політичну та економічну підтримку України на міжнародній арені. Палата представників конгресу США схвалила політичну резолюцію на підтримку України, в якій було підтверджено, що існування незалежної України відповідає національним інтересам США [24, 19]. Голова палати представників Гілман закликав конгрес допомогти Україні залишатися на шляху демократії і ринкової економіки; надати їй 225 млн дол. фінансової допомоги [25]. Можливо, для США програма фінансової підтримки пострадянських республік спочатку була альтернативною формою просування американської зовнішньої політики у регіоні.

Для побудови відносин між двома країнами були створені неурядові громадські організації,

зокрема недержавна дорадча організація Українсько-американський консультативний комітет. Активізувалося співробітництво України з НАТО. Зазначимо, що інтереси США та України багато у чому збігалися. Адже США, підтримуючи незалежність та політичну стабільність в Україні, отримували стратегічного союзника, який сприятиме забезпеченню у регіоні їх інтересів. Україна за належної підтримки США матиме сприятливі умови для вирішення власних стратегічних завдань [26, 297–298].

Регулярний обмін візитами та активний політичний діалог свідчив, що американсько-українські відносини набули високого динамізму, а це відповідало рівню стратегічного партнерства. Так, у липні 1996 р. міністр оборони США заявив: “Я не можу переоцінити значення існування України як самостійної держави для безпеки і стабільності всієї Європи” [8, 137].

Важливим досягненням двосторонніх відносин стало підписання офіційного комюніке від 19 вересня 1996 р. про створення Українсько-американської міждержавної комісії, яку очолили Президент України Л. Кучма та віце-президент США А. Гор, з метою побудови тісніших зв’язків у сфері економіки, енергетики, зовнішньої політики і безпеки обох країн. Комісія мала розробляти рекомендації президентам України і США і зіграла позитивну роль у поглибленні двосторонніх відносин.

Проте у міру вирішення проблеми ядерної зброї на перший план стали виходити питання, пов’язані з економічними реформами, демократизацією і правами людини в Україні. Гальмування реформ в Україні, а також політика США щодо неї викликали хвилю критики, спрямовану на адміністрацію Клінтона. Вкладаючи значні кошти в реформування України, США були роздратовані тим, що позитивні зміни відбувалися дуже повільно. Заступник держсекретаря США з європейських та євразійських справ С. Пайфер називав помилкою, що США зосереджували свою увагу винятково на питанні ядерного роззброєння України аж до 1994 р.; іншою помилкою було те, що від неї очікувалося набагато швидшого втілення реформ і змін [27]. Критики політики Б. Клінтона зазначали, що адміністрація дивилася крізь пальці на корупцію і злочинність в Україні, щоб уникнути труднощів, пов’язаних з величезною програмою американської фінансової допомоги країні.

В українській політиці адміністрації Клінтона сформувалась альтернативна думка: або Україна сприймається як геополітично важлива країна і

стратегічний партнер США без будь-яких інших аспектів, або відносини з Україною мають будуватися залежно від її внутрішньої політики у сфері реформ, прав людини, корупції. Другий підхід став превалювати у політиці США. Так, у Стратегії національної безпеки США від 1999 р. зазначалося, що для США життєвим інтересам безпеки відповідає еволюція Росії та України в демократичні ринкові економіки, інтегровані у світову спільноту. В інтересах США допомогти їм створити закони, інститути і навчити майстерності, необхідні для ринкової демократії, для боротьби з корупцією і розвитку верховенства законів [28, 32].

Отже, з часів набуття незалежності України США сповідували стратегічну парадигму при формуванні своєї політики щодо України [29, 508]:

- 1) Україна політично і в безпековому плані має бути інтегрована на Захід, адже без України Росія не відновить свою імперію, яка згодом могла б знову кинути виклик Заходу;
- 2) Захід не здатний вирішити економічні проблеми України, тому в економічному плані державі слід шукати моделі виживання на Сході, щоб не обтяжувати Захід економічно;
- 3) економічна заангажованість України на Сході має обмежуватися співробітництвом, яке має виключати участь України в економічних і митних союзах.

Весною 1999 р. під час офіційного візиту Л. Кучми до Вашингтона А. Гор знову підкреслив необхідні умови, які сприятливо вплинули б на відносини між двома країнами: боротьба з корупцією, проведення ефективних реформ і демократичних президентських виборів 1999 р. Саме такий підхід став домінувати в американській політиці щодо України.

Отже, американсько-українські відносини у 90-х роках ХХ ст. нагадували “американські гірки”, що пройшли через етапи зближення, коли йшлося про стратегічне партнерство США і України, та через етапи віддалення, коли у Вашингтоні обговорювалася можливість застосування санкцій проти України. Позиція адміністрації Дж. Буша після проголошення незалежності України була обережною, фактично у 1991–1993 рр. США зосередилися лише на українському ядерному питанні. Адміністрація Б. Клінтона змінила цей курс — Україну віднесли до пріоритетів американської зовнішньої політики, що було

пов’язано з усвідомленням важливості стабільної України для європейської безпеки. Проте справжнього стратегічного партнерства так і не стало, хоча навіть формальна декларація такого партнерства була важливою для України. Після вирішення ядерного питання США поступово почали пов’язувати свою політику щодо України з її темпами здійснення економічних і політико-правових реформ. Але стратегія США щодо України залишалася невизначеною, в американському істеблішменті тривав пошук курсу щодо неї, а подальші перспективи залежали не тільки від впливу України на європейську безпеку, а й від динаміки її просування шляхом демократії та реформ.

Література

1. *Ukraine's election next steps*. Hearings before the Committee on International Relations House of representatives 108 Cong., 2nd sess. Desember 7, 2004. — 119 p.
2. Заступник помічника держсекретаря Креймер про американсько-українські відносини 11 грудня 2007 р. — <http://usinfo.state.gov/russian>
3. U. S. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. Subcommittee on European Affairs. Soviet Disunion: The American Response. Hearings. 102 Cong., 2nd sess., Febr. 28 and March 6, 1991. — 145 p.
4. Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика. — К.: Либідь, 2001. — 624 с.
5. Щербак Ю. Осінній діалог у Вашингтоні // День. — 2004. — № 87, 21 трав.
6. Джексон Б. Нео-“План Маршалла” США для СНГ не работает // The Washington Post. — 2006 (<http://www.inosmi.ru/translation/215355.html>).
7. Інтерв’ю з міністром закордонних справ України А. М. Зленко, серпень 2001 р. — <http://www.cintech.kiev.ua>
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 254 с.
9. Кульчицкий С. В. Утверждения независимой Украины: первое десятилетие // Укр. іст. журн. — 2001. — № 4. — С. 41–57.
10. Заява про розбудову демократичного партнерства від 6 травня 1992 р. — http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nru=840_066
11. Кобринская И. Я. Политика США в Центральной и Восточной Европе. — 2007. — С. 55–71. — <http://portalus.ru>
12. Пайфер С. Украина. Шесть вопросов одному эксперту // Washington ProFile. — 2004. — 25 окт.
13. Куделя С. Буш і Україна. США обирають новий підхід у відносинах з Україною // Дзеркало тижня. — 2001. — № 4 (328), 27 січ. — 2 лют.
14. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. — Wash.: The White House, 1996. — 33 p.
15. Картер Э., Перри У. Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США. — М.: Наука, 2003. — 230 с.

16. US Department of State Dispatch July 5, 1993. — http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1584
17. Kramer M. Ukraine, Russia, and US Policy. — Harvard Univ., 2001. — 191 p.
18. Тристороння заява Президентів України, США та Росії 14 січня 1994 р. — http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nru=998_300
19. Brzezinski Z. A Premature Partnership // Foreign Affairs. — 1994. — Vol. 73, № 2. — P. 67–82.
20. Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва. — http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nru=840_015
21. Киссинджер Г. Дипломатия. — М.: Ладомир, 1997. — 848 с.
22. Хантінгтон С. Новый світовий порядок у ХХІ ст.: глобальні тенденції та їх значення для України. Виступ 1 червня 2000 р. / Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Розумкова.
23. Спільна заява Президента України Л. Кучми та Президента США У. Дж. Клінтона 11–12 травня 1995 р. — http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nru=840_048
24. Committee on Foreign Relations H. Congress. Res. 120 in the senate of the USA. 104 Cong., 2nd sess. — September 5, 1996.
25. Congressional Record Issue: Ukraine independence: House of Representatives — September 4, 1996.
26. Чумак В. М. Пріоритети та можливості взаємовідносин України зі США // Стратегії розвитку України: теорія і практика. — К.: КІСД, 2002. — С. 297–298.
27. US and Ukraine: Looking to Move Forward. — www.csis.org
28. National Strategy For a New Century. — Wash.: The White House, 1999, December.
29. Шаров Є. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2006 // Україна — США: проблеми реалізації стратегічного партнерства. Оцінка міжнародного становища України. — К., 2006. — С. 508–515.

Розвиток українсько-американських відносин є важливим для забезпечення національних інтересів України. Звісно, у США є свої стратегічні інтереси щодо України, але при цьому треба пам'ятати, що жодна країна Заходу не надала впродовж 90-х років ХХ ст. такої політичної, фінансової і технічної допомоги, як США.

Развитие украинско-американских отношений имеет важное значение для обеспечения национальных интересов Украины. Конечно, у США есть свои стратегические интересы относительно Украины, но при этом следует помнить, что ни одна страна Запада не оказала в течение 90-х годов ХХ ст. такой политической, финансовой и технической помощи, как США.

Development of the Ukrainian-American relations is important for providing of national interests of Ukraine. Clearly, the USA have the strategic interests in relation to Ukraine. But here not a single country of the West gave during 90-s of XX c. of such political, financial and technical help, as the USA.

Надійшла 27 лютого 2008 р.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА МОЛОДЕЖИ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 230–232

Проанализирована политическая культура молодежи как условие развития политической системы и молодежного движения Украины.

По целому ряду причин, объективных и субъективных, проблемам политической культуры молодежи в последние годы не уделялось внимание ни в науке, ни в средствах массовой информации. Некоторые авторы понятие “политическая культура молодежи”, а тем более политическое воспитание молодежи, вообще считают темой, которая в лучшем случае осталась в прошлом, а потому вряд ли будет востребована будущими поколениями. Например новейшая монография [1] и учебник по философии политики [2] не рассматривают проблему политической культуры как предмет исследования.

Негативное или безразличное отношение к проблематике политической культуры молодежи — не просто опасное заблуждение. Это ошибка, которая может привести к крайне нежелательным последствиям. Последнее десятилетие в общем потоке бурных изменений, коснулось и целого ряда основных понятий, которыми люди активно пользуются. В политических и теоретических дискуссиях разные авторы произносят одни и те же слова, вкладывая в них совершенно разный смысл. В таких случаях невозможно достичь взаимопонимания, нельзя услышать друг друга без определения смысла рассматриваемых здесь понятий.

Демократия, демократы, демократическая политическая система — термины положительного политического смысла, однако часто под названием демократии мы реально сталкиваемся с явлениями антидемократическими, тем не менее, называемыми этим словом. Авторитет этого термина в общественном сознании резко упал. И та-

кой термин как “политическая система общества”, безусловно, не нов, он входит в интеллектуальное богатство общества, цивилизации в целом, и политическая система означает системную форму политики. Этот процесс оформляется в линию политического поведения той или другой социальной группы. В основе этой линии поведения лежит отражение коренных задач, главных ценностей и целей. Поэтому можно сколько угодно “не любить” политику, политическую систему, но осмыслить, понять коренные проблемы той или другой общественной ситуации без обращения к ним невозможно, ибо в своем содержании они вскрывают коренные потребности общества.

Политическая культура как составляющая общей культуры, как любая культура, опирающаяся на определенный багаж накопленных знаний, исключительно значима для политической системы. В политической культуре, как и во всякой другой культуре, есть уровень профессиональный и есть уровень обыденного политического сознания и связанные с этим политические действия. Политическая культура претерпевает изменения, время предъявляет к ней все новые, все более высокие требования, поэтому повышение политической культуры столь же необходимо, как и всякой другой культуры в обществе.

Крайне тревожит, когда демократической политической системой называется система, которая выражает интересы небольшой части населения, каких-то “верхних десяти тысяч”, когда интересы большинства общества не отражены в политике государства — универсального института политической системы. Эта политическая

система имеет свои характеристики, свои определения, но такая политическая система не может быть отнесена к демократическим. Для этого общество должно быть устроено так, чтобы члены общества могли реально влиять на формирование власти и, что самое важное, эту власть контролировать. В сегодняшней Украине имеются демократические черты у выборной системы: прямые, альтернативные выборы, закрытое и тайное голосование. Но одновременно реальная избирательная система позволяет эти принципы достаточно легко подменять, например, материальными возможностями партий, партийных блоков, а также путем использования административного ресурса. Несовершенство законодательной системы оборачивается в данном случае против верно заложенных принципов.

Особенно тревожным явлением, которое не дает права на положительные оценки “демократизации” в нашем обществе, является то, что практически отсутствует система контроля власти со стороны граждан страны. Даже такая демократическая процедура влияния общества на власть, как отзыв депутата, как возможность предъявления обществом определенных требований к избранному депутату или президенту, не существует. А власть, которая не находится под контролем общества, даже если она декларирует себя как демократическая, очень быстро утрачивает эти качества. Есть ряд очень острых вопросов, они обсуждаются в обществе, и если демократизация провозглашена главной целью, то именно с этой точки зрения надо оценивать проводимые реформы, определить характер демократического развития общества и всей политической системы.

Рассмотрим, например, проблему стабилизации политической системы, взаимосвязи системы местного самоуправления с государственной властью. Один из предвыборных лозунгов политических партий — наведение порядка в стране. Обычно такие благие намерения поддерживают многие граждане страны, молодые люди. При этом отметим, что местное самоуправление — это по сути самый демократический институт власти, он ближе всего к человеку, его нуждам и заботам. И если мы хотим, чтобы общество влияло на власть, мы должны развивать местное самоуправление, расширять его функции. Осуществить это возможно благодаря высокой политической культуре общества, в том числе благодаря политической культуре молодежи. Надо признать, что она отличается от политической культуры общества. Ее специфика, вероятно, связана с тем, что моло-

дые люди имеют меньшую сферу ответственности, в меньшей степени вовлечены в политические процессы. И даже тех из них, кто достаточно политически активен, как правило, используют на второстепенных ролях. Хотя есть и исключения, но они погоды в обществе не делают.

Одной из главных причин всех наших проблем в развитии политической системы, в развитии демократии является состояние политической культуры, уровень политических знаний. Не понимая сути происходящего, невозможно эффективно влиять на систему власти, а тем более участвовать в ней. Именно поэтому формированию политической культуры молодежи должны уделять внимание не только специалисты, но и все общество.

Крайне низкий уровень политической культуры молодежи и общества в целом становится препятствием и для развития демократии, и для развития политической системы общества в целом. Интеллектуальный уровень политики и многих политиков низкий. Проявляется это в разных формах: от низкой культуры речи до неуважения к опыту прошлого. Большой урон наносит невнимание к политической теме и вообще к политике как таковой в системе образования и просвещения. В стране отсутствует система политического просвещения, которая должна способствовать тому, чтобы каждый человек мог изучать политику, где бы он не работал, где бы он не жил. Отсюда важнейшая государственная задача — создание в Украине всеохватывающей системы политического просвещения. В школах и вузах должны стать обязательными политические информации по актуальным проблемам развития страны и мира. Причем такая политучеба должна быть избавлена от формализма. Но сегодня политического просвещения общества не существует. Такое ощущение, что такое положение вещей очень устраивает властную элиту страны, ведь политически образованным населением, тем более молодежью, трудно руководить.

Значит ли это, что молодое поколение должно входить в чрезвычайно сложную, противоречивую политическую жизнь, не имея никакого запаса политических знаний, не ориентируясь в том, что такое структура власти, каковы цели и задачи государства, в котором оно сегодня живет. Есть многообразные средства массовой информации: телевидение, радио, система Интернет. Но при этом многие граждане лишены возможности получать информацию из газет. Как правило, большинство семей получает только районную,

местную газету, подписаться на серьезные издания средств нет.

В силу своего назначения местная газета не печатает аналитические статьи, у нее не те объемы и не тот уровень информации, которой она обладает. Педагоги в школах, особенно в сельских, не читают общественно-политическую прессу. Практически молодой человек брошен в мир, где идет постоянная борьба мнений. Прекрасно, пусть он разбирается сам. Но фундамент для того, чтобы разобраться, у него должен быть. Формирование минимума политико-ценностной ориентации молодого поколения в современной политике является задачей крайне актуальной. Когда молодые люди разберутся в том, что происходит, лишь тогда они займут точную позицию, и вот тогда вместе с социальной, профессиональной, нравственной ориентацией будет присутствовать и твердая политическая ориентация. Конечно, все это не просто. В политической жизни, как и во всякой другой, есть свои субъекты. Главными субъектами политического процесса, помимо государства, являются партии. Их сейчас более сотни. Разобраться в этом, даже человеку, специально занимающемуся этими вопросами, достаточно трудно, потому что, например, социал-демократических партий три, две официально зарегистрированных коммунистических партий, две партии христианских демократов, две партии либералов, целый ряд партий называет сегодня себя центристскими. Все это субъекты политического действия, которые хотят не только участвовать в выборах, но и решать судьбу общества. В ближайшие годы эта картина будет для каждого человека очевиднее. Политическая картина жизни общества станет более понятной, но тем не менее, без специальных знаний о мире политики вряд ли удастся разобраться по-настоящему. Особое место в этих знаниях должно принадлежать теории политической культуры и демократии. И это не случайно. Слово “демократия” звучало и звучит чаще других, молодежное движение справедливо считают политической школой зрелой гражданственности — школой, где формируются отношения со-

трудничества молодежи. Одна из самых ценных, высоких идей молодежного движения — идея общественного, гражданского служения. Эта тема отражается в лучших произведениях украинской культуры.

Служения высокой цели, своему народу является одной из главных ценностей в содержании молодежного движения. В политической практике нашей страны, о чем свидетельствуют последние выборы народных депутатов в Верховную Раду Украины, молодежь представлена весьма скромно, в том числе в парламенте страны. Главный недостаток — движение молодежи проходит, как правило, под патронажем тех или иных партийно-политических и бизнесовых сил. К тому же политические дискуссии, конференции, фестивали и другие мероприятия молодежи не столь уж часты. Чем отличаются политические дебаты на молодежных сборах? Во-первых, в отличие от других аудиторий такого же возраста, здесь всегда встречаются ребята с очень острыми вопросами, с неподдельным интересом к проблеме. Вопросов всегда не просто много, главное — они заданы по существу. Во-вторых, большая часть форм, которые использовались раньше и используются сегодня в политическом воспитании, были формами активными. В Украине особенно часто проводятся политические дискуссии в период избирательных кампаний, причем ощущается искреннее желание молодежи понять, чем живет общество, что волнует мир.

Таким образом, молодежь Украины стремится выработать свою позицию, что будет способствовать успешному развитию сбалансированной политической системы украинского общества.

Литература

1. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Моногр. — К.: НІСД, 2007. — 396 с.
2. Філософія політики: Підруч. — К.: Знання України, 2003. — 400 с.

На сьогодні існує проблема політичної культури молоді з урахуванням її ролі в політичному житті суспільства.

Сегодня существует проблема политической культуры молодежи с учетом ее роли в политической жизни общества.

There are the problem of political culture of youth today regarding it's role in political life of whole society.

Получена 18 марта 2008 г.

РЕГИОНАЛЬНО-МЕЖДУНАРОДНЫЙ АСПЕКТ КУРДСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 233–236

Рассматриваются история и нынешнее состояние курдского вопроса как политического явления, его региональный и международный аспекты.

Курдский вопрос как политическое явление возник на Ближнем Востоке после распада Османской империи и ее разделения между странами — победительницами в Первой мировой войне Англией и Францией на сферы экономического и политического влияния. Начался новый этап в жизни народов Ближнего Востока. Раздел императорской Турции, определенный договорами Сайкс-Пико (1916), Версальским (1919), Севрским (1920) и Лозаннским (1923), привел к тому, что курдский народ оказался, к сожалению, не по своей воле в четырех странах региона — Турции, Иране, Ираке и Сирии. Курды, чья численность превышает 30 млн чел., проживающих на суммарной площади 400 тыс. кв. км, являются самым многочисленным народом в мире, не имеющим своего государства.

Сегодня между этими четырьмя странами, на территории которых компактно проживают курды, существуют острейшие противоречия. Пожалуй, единственное, что их объединяет, — это последовательное проведение антикурдской политики.

В Турции курды лишены элементарных прав национальных меньшинств со времен Ататюрка. Идеологическая концепция Турции состоит в создании моноэтнического общества, поэтому нет предпосылок для развития культуры, языка, традиций национальных меньшинств, представители которых официально считаются турками (курды — “горными турками”). Турецкий шовинизм состоит не только в официальном непризнании проблемы курдов и Курдистана, но и в запрещении отправления традиционных обрядов и обычаев. Один из последних примеров — запрет празднования национального курдского праздни-

ка Науроз 21 марта 1998 г. в г. Дирбакыр, центре турецкого Курдистана. Этот праздник отмечается как день свободы и борьбы против угнетения. В результате подавления выступления курдов было убито 8 чел., ранено более 50 чел., сотни были арестованы [4]. Подобные события повторяются из года в год. Как известно, в Юго-Восточной Турции уже 30 лет действует положение о чрезвычайной ситуации, осуществляется строгий контроль за действиями национальных курдских общественных организаций, нарушаются права человека, свобода слова и печати. Экономический уровень жизни населения в этих районах страны в 4–5 раз ниже среднего уровня, высока доля безработных, в некоторых поселениях нет даже элементарных удобств — электричества, средств связи и т. д. Экономическая политика Турции не имеет приоритетов для развития отстающих районов страны, где проживает в основном курдское население.

В Иране курды также лишены права национального самоопределения. Лидеры и активисты курдских оппозиционных организаций преследуются не только на территории страны, но и за ее пределами [6]. Например, были совершены убийства лидера Демократической партии иранского Курдистана Абдурахмана Касемло во время официальных переговоров в Вене в 1989 г. и сменившего его преемника Шарафа Канди в Берлине в 1994 г. Согласно догматическим исламским концепциям, в мусульманском обществе не может быть национальных различий, поэтому политические права курдов при сложившейся ситуации не могут быть реализованы в Иране.

Положение курдов в Ираке сопряжено с политикой геноцида по отношению к национальному

курдскому меньшинству и с насильственной арабизацией и депортацией из районов традиционного проживания с целью изменения национального состава в этих регионах. Двухмиллионное население курдов в Сирии также ощущает на себе политику национальной дискриминации: половина сирийских курдов не имеют даже гражданства, хотя родились и живут на территории Сирии всю жизнь. Таких людей называют “иностранцами”, “некоренным населением”, они не имеют элементарных прав на высшее образование, службу в госучреждениях и армии, не имеют избирательных прав и т. д.

Судьба курдского народа сверхтрагична. Вот уже более столетия 30 млн чел. этого народа живут в различных странах, где традиционно подвергаются дискриминации и геноциду, ощущают на себе проявление целенаправленной политики подавления национального самосознания и в ближайшее время не имеют реальной возможности государственного самоопределения.

Как уже отмечалось выше, такие разные по своей ориентации страны, как Турция, Иран, Ирак и Сирия, едины в своем стремлении не допустить создания независимого курдского государства. При этом каждая из них использует курдскую проблему в своих интересах, как своеобразный инструмент давления во взаимоотношениях друг с другом. Проблема курдского кризиса самым тесным образом связана с межгосударственными отношениями между Ираном, Ираком и Турцией и международными отношениями на Ближнем и Среднем Востоке.

Курдская проблема сыграла важную роль в обострении ирано-иракских противоречий на рубеже 70–80-х годов [2]. Утверждение исламского шиитского режима в Иране в 1979 г. и широко развернувшаяся идея “экспорта иранской революции” вызвали серьезное беспокойство в политических кругах Ирака. Багдад, естественно, осознавал, что аятолла Хомейни воспользуется своими связями с лидерами иракских курдов для оказания давления на Ирак. И действительно, вождь исламской революции восстановил контакты с главой иракской Демократической партии Курдистана (ДПК) Масудом Барзани. Демократическая партия Курдистана добилась поддержки иранского правительства, которое предоставило ей оружие и оказало финансовую помощь [2, док. № 50, с. 206].

Багдад, в свою очередь, использовал течение в курдском движении Ирака, возглавляемое Джалалом Талабани, для подстрекательства к активизи-

зации повстанческого движения курдов в Иране. В политических интригах в иранском Курдистане участвовала и Турция. По данным американского посольства в Тегеране, летом 1979 г. из Турции, являющейся членом НАТО, в Иран было поставлено оружие [2, док. № 26, с. 171].

В 1996 г., когда между вооруженными формированиями иракских курдов произошли серьезные столкновения, Иран уже поддерживал Талабани, а багдадский режим — Барзани [5]. Спустя некоторое время ситуация вновь изменилась: Барзани призвал Москву вмешаться в качестве посредника для разрешения противоречий, возникших между его движением и иракскими властями [3].

Особое место курдская проблема занимает в отношениях между Турцией и Ираком. Турция, как известно, с бескомпромиссной жестокостью подавляет борьбу курдов за национальную автономию на собственной территории. Достаточно вспомнить, как в 1990–1994 гг. ее вооруженные силы уничтожили более 800 курдских деревень, несмотря на заверения турецкого премьер-министра Т. Чиллер, что она для курдов “как мать родная” [7].

Подавляя движение курдов у себя дома, турецкое правительство в то же время выступает в защиту прав курдского населения в иракском Курдистане. Последнее обстоятельство отрицательно сказывается на ирако-турецких отношениях, что не мешает, однако, обеим странам проводить схожую политику в курдском вопросе. Так, например, в 1979 г. Турция, подобно Ираку, осуществляла подрывную деятельность в курдских районах против режима Хомейни. Затем в 1984 г. было заключено ирако-турецкое соглашение, согласно которому турецким войскам и жандармам под видом преследования экстремистских элементов разрешалось переходить государственную границу Ирака. Естественно, что курдские политические организации расценили это соглашение как противоречащее арабо-курдскому братству, как акт, направленный на уничтожение курдского движения [1].

Великие державы также строили и продолжают строить свою политику в отношении курдского национального движения исходя из своих глобальных геополитических интересов на Ближнем и Среднем Востоке.

Политика США наиболее ярко проявилась в 1979 г. в условиях резко пошатнувшихся позиций Соединенных Штатов в Иране после свержения шахского режима и начавшихся вооруженных

действий между правительственными войсками и курдскими повстанцами. Тогда вину за обострение ситуации и беспорядки в иранском Курдистане Хомейни возложил на США. При этом Соединенные Штаты старались всячески отклонить эти обвинения. Однако опубликованные документы американского посольства в Тегеране по курдскому вопросу свидетельствуют об обратном [2, 136–206].

Еще до свержения шахского режима политическое положение в иранском Курдистане находилось под неослабным вниманием внешнеполитических служб Соединенных Штатов. С приходом исламистов к власти обстановка в курдских районах интересовала США только с точки зрения ее использования для воздействия на внутривнутриполитическое положение в Иране и удержания своих позиций в стране. С этой целью предполагалось использовать взаимные пограничные споры и притязания Ирана и Ирака и активизировавшееся движение курдских повстанцев. Деятельность американской агентуры в курдских районах Ирана полностью соответствовала внешнеполитической доктрине США, в которую входило использование в своих интересах движений национальных меньшинств.

Таким образом, с конца 70-х годов прошлого века американцы, пытаясь сокрушить военную мощь Ирана и Ирака, стали разыгрывать “курдскую карту”. Началась реализация планов бывшего президента США Р. Рейгана, заявившего в свое время, что “курды — это спичка, которую мы можем и должны зажигать тогда, когда мы этого захотим”¹.

События 1979 г. в Иране подняли вопрос о советской помощи курдам. Однако Москва заняла осторожную позицию в курдском вопросе, хотя советские средства массовой информации и выражали некоторую симпатию национальным чаяниям курдов. По данным американской разведки, “несмотря на заявления в турецкой прессе, что Советский Союз перебрасывает оружие курдам Ирана, нет доказательств, что Советский Союз в настоящее время где-нибудь помогает курдам” [2, 158]. Американские аналитики, на наш взгляд, верно оценивали позицию Советского Союза на перспективу: “СССР может время от времени выступать в поддержку более широкой автономии

курдов, но он не будет рисковать своими отношениями с Ираком, Турцией или Сирией во имя помощи курдам” [2, 158]. Такая оценка, пожалуй, вполне подходит и к нынешней политике России в курдском вопросе.

В связи с эскалацией в последние годы конфликта между курдами и правящими кругами стран их проживания вновь предельно обострился его регионально-международный аспект. Нет никаких сомнений в том, что справедливое решение курдского вопроса в настоящее время требует широкого международного влияния на руководящие круги стран, где проживают курды. К большому сожалению, мировое сообщество до сих пор не выработало четкого отношения к проблемам курдов. Особенно это касается западных стран, ведущих политику дуализма в отношении курдского вопроса. Например, они замечают нарушения прав курдов в строптивом Иране, но закрывают глаза на то же в Турции, декларируя при этом принцип невмешательства во внутренние дела этого государства. Страны Запада стояли у истоков курдской проблемы, во многом содействовали ее появлению. Сейчас они должны сформировать свое принципиальное мнение по отношению к трагическому вопросу положения курдов на Ближнем Востоке.

Литература

1. Гасратян М. А. Патриотический союз Курдистана // Бюл. Академии наук СССР. Институт Востоковедения. — Спец. вып. — 1990. — № 6 (270). — С. 30.
2. Жигалина О. Документы американского посольства в Тегеране по курдскому вопросу // Бюл. Академии наук СССР. Институт Востоковедения. — Спец. вып. — 1990. — № 6 (270). — С. 120–135.
3. Карахдаги Камран. Займет ли Россия место Советского Союза в отношениях между курдами и Багдадом? // Аль-Хаят. — 1996. — 18 дек. (на араб. яз.).
4. Карахдаги Камран. Науруз-98 // Аль-Хаят. — 1998. — 23 марта (на араб. яз.).
5. Сайд ад-Дин Ибрагим. Курдский вопрос и его региональный аспект // Аль-Хаят. — 1996. — 19 окт. (на араб. яз.).
6. Тараби Байзан. Тайная война Ирана против Курдов // Аль-Араб. — 1997. — 16 апр. (на араб. яз.).
7. Rugman Y. Turkey's sekret war against Kurds // The Observer. — 1994. — Febr. 13.

¹ Цит. по: Ас-Сакафа аль-Джадида. — 1991. — 30 февр.

Справедливе вирішення курдської проблеми в наш час вимагає широкого міжнародного впливу на керівні кола країн, де проживають курди. Однак світове співтовариство так і не виробило послідовної концепції своєї політики в курдському питанні.

Справедливое решение курдской проблемы в настоящее время требует широкого международного влияния на руководящие круги стран, где проживают курды. Однако мировое сообщество так и не выработало последовательной концепции своей политики в курдском вопросе.

The fair decision of a kurdish problem now demands wide international influence on supervising circles of the countries where kurds live. However the world community and has not developed the consecutive concept of the politics in a kurdish question.

Получена 13 марта 2008 г.

ТЕРОРИЗМ І РЕЛІГІЙНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ЯК ФОРМА ІСЛАМСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ (на прикладі Центральної Азії)

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 237–240

Розглядаються політичні процеси, що відбуваються у регіоні Центральної Азії. Особлива увага приділяється ісламському радикалізму як характерному явищу в сучасній інтеграційній політиці арабських країн.

На сучасному етапі глобалізації у різних регіонах світу посилюються інтеграційні процеси. Вони також торкаються мусульманських країн, а інтеграційні процеси в них сприяють формуванню єдиного ісламського інформаційного поля. Аналіз цих процесів дає можливість прослідкувати тенденцію зростання взаємозалежності країн Близького і Середнього Сходу та Центральної Азії, в тому числі у сфері національної безпеки.

З геополітичної точки зору, регіон Центральної Азії (ЦАР) є стратегічно важливим, оскільки тут перетинаються інтереси як держав глобального (Росія, Китай і США), так і регіонального (Пакистан, Індія, Іран) значення, а також міжнародних організацій (ООН, НАТО, ОБСЄ та ін.). ЦАР — єдиний регіон у світі, де функціонують одночасно чотири основні світові релігії — християнство, іслам, конфуціанство і буддизм. Найбільш впливовим тут є іслам. Він на сьогодні розглядається як реальний чинник впливу не тільки у внутрішній і зовнішній політиці власне мусульманських країн, а й у стратегії великих світових держав відносно цілої низки немусульманських країн, де мусульманські громади складають значну частку населення цих країн.

Ісламська політична ідеологія, що вийшла за національні і регіональні межі, безумовно, на даний момент пройшла певний шлях свого становлення і розвитку. Водночас те, що ми можемо сьогодні спостерігати в пострадянських республіках Центральної Азії, є не тільки результатом внутрішньоісламського розвитку, який відбувається в умовах авторитарних режимів, а й результатом

досить потужного зовнішнього впливу на весь арабо-мусульманський регіон. Політичний процес, що відбувається на сучасному етапі у країнах ісламського світу, розвиток ісламської протестної ідеології, поза сумнівом, має подальше своє проектування як ідей, так і методів “боротьби” у країнах Центральної Азії.

Багато радикальних сил ставлять за мету створення на території Центральної Азії ісламської держави ФАНО (абревіатура походить з назв регіонів, прилеглих до найбільших міст Ферганської долини — Фергана, Андижан, Намаган, Ош), з ядром у Ферганській долині, яке, за задумом, мало б стати частиною Всесвітнього Ісламського Халіфату.

На сьогодні час в регіоні Центральної Азії зафіксована діяльність окремих екстремістських організацій — “Руху Східного Туркестану”, “Ісламського руху Узбекистану”, “Хизб-ут-Тахрір”, “Організації священної війни Центральної Азії”, “Акромії” та ін. Всі ці сили об’єднують єдина ідеологічна база і релігійний окрас, політичні цілі і завдання, що пов’язані насамперед зі зміною існуючих конституційних ладів і побудови “Халіфату”. Паразитуючи на ісламі, спотворюючи його зміст і використовуючи окремі постулати релігії у власних цілях, екстремістські і терористичні організації проводять підривну діяльність у регіоні.

Останнім часом характер діяльності екстремістських і терористичних організацій стає все більш радикальним, набуває рис “інформаційної війни”, з проявами масштабності поширення пропаганди радикальних ідей, повалення конститу-

ційного ладу, релігійної нетерпимості і ворожнечі. Надрукована у підпільних друкарнях і завезена з-за кордону література екстремістського змісту стає доступною практичній більшості громадян, віруючій категорії населення, особливо молоді.

Результати огляду нечисленних доступних джерел дають змогу виокремити два підходи до аналізу і розуміння природи тероризму і релігійного екстремізму в ЦАР. З одного боку, за інформацією спецслужб центрально-азійських держав, у всіх країнах регіону фіксується підвищений рівень активності релігійних екстремістських організацій, а також тенденція до формування єдиного ісламського протестного процесу и виникнення умов, котрі роблять зручним центрально-азійський регіон для розвитку протестного ісламу. З іншого боку, існує думка, що правляча еліта під приводом ведення боротьби з тероризмом розправляється з внутрішньою опозицією.

Представники органів національної безпеки Казахстану відзначають, що у 2005–2006 рр. в республіці спостерігалось зростання активності релігійних екстремістських організацій та організацій, створених для здійснення злочинів терористичного характеру. Так, у лютому 2005 р. в м. Актау співробітниками УВС Мангістауської області затриманий член ваххабітського об'єднання “Чистий іслам”, у якого були вилучені зброя, наркотики і пропагандистська література. Впродовж 2005 р. тільки органами МВС Казахстану було затримано 246 громадян, з них 155 осіб за розповсюдження і зберігання екстремістської літератури. Було вилучено понад 56 тис. листівок, 6410 брошур, 2165 книг і 245 журналів релігійно-екстремістського змісту. За цими фактами порушено 39 кримінальних справ за статтями 164 (збудження соціальної, національної, родової, расової або релігійної ворожнечі) і 337 (створення або участь в діяльності незаконних громадських об'єднань) Кримінального кодексу Республіки Казахстан.

У квітні 2006 р. органами КНБ спільно із спецслужбами деяких зарубіжних держав була здійснена операція з припинення діяльності організованої екстремістської групи у складі 10 осіб. Ця група була створена для здійснення злочинів терористичного характеру, вона пов'язана з діяльністю міжнародної терористичної організації Ісламська партія Туркестану і діяла на території Казахстану із середини 2005 р. Всі затримані були громадянами Казахстану. Деякі з них пройшли підготовку в таборах бойовиків у Пакистані.

У липні 2006 р. співробітники управління з боротьби з екстремізмом, сепаратизмом і те-

роризмом ДВД Актюбінської області затримали за підозрою у причетності до угруповання “Таблігі джамаат” 7 осіб. Ще 13 послідовників цієї організації були затримані співробітниками ДКНБ Мангістауської області у вересні того ж року. Здебільшого всі затримані займалися місіонерською діяльністю, пов'язаною з поширенням основних ідей “Таблігі джамаат”.

У грудні 2006 р. в м. Степногорськ Акмолінської області органами КНБ було ліквідоване угруповання “Степногорський джамаат” з 10 осіб. У затриманих були вилучені вогнепальна зброя, боеприпаси, саморобні вибухові пристрої, друкарська продукція екстремістського характеру. Основними цілями цієї групи було здійснення підризу адміністративних будівель міста, а також здійснення нападів на інкасаторів для захоплення фінансових ресурсів.

В аналітичній доповіді Центру антитерористичних програм було зазначено про появу в 2005–2006 рр. посиленого інтересу до Республіки Казахстан з боку релігійної екстремістської організації “Хизб-ут-Тахрір” і про тенденцію зростання рівня популярності цієї організації та її ідей серед жителів країни. Впродовж 2005–2006 рр. Комітетом національної безпеки та інших правоохоронних органів Республіки Казахстан були здійснені операції щодо припинення діяльності мережі осередків “Хизб-ут-Тахрір” у різних регіонах республіки. Так, у лютому 2005 р. ГУВД м. Алмати оголосила про ліквідацію друкарні “Хизб-ут-Тахрір”, що розташовувалася в одній з міських квартир. У ході цієї операції було конфісковано понад 12 тис. листівок. У липні того ж року в Павлодарі органами внутрішніх справ були затримані троє молодих людей, у яких вилучено 803 листівки “Хизб-ут-Тахрір”. Загалом у ході обшуків було вилучено понад 25 тис. листівок, близько 700 примірників релігійно-екстремістської літератури, а також комп'ютерів і сучасного друкарського устаткування.

Суспільно-політичний розвиток Киргизстану в 2005–2006 рр. проходив у складних і неоднозначних умовах. Водночас питання протидії тероризму та екстремізму були актуальними як для колишньої, так і нової влади. У 2005 р. ще з боку представників колишньої влади спостерігалися вияви стурбованості наростанням активності різних екстремістських рухів. Колишній прем'єр-міністр республіки Микола Танаєв пов'язував цю загрозу з діяльністю таких організацій, як “Хизб-ут-Тахрір”, Ісламський рух Туркестану, а також нещодавно створені “Аль-Джами” і “Аль-Нури”.

У лютому 2005 р. киргизькі спецслужби висловили свої побоювання з приводу намірів активістів “Хизб-ут-Тахрір” організувати в республіці масові мітинги антиамериканської та антиконституційної спрямованості. За їх даними, на той час у країні діяло приблизно 3 тис. активістів цієї організації. За оцінками ж експертів, чисельність “хизбуттахрірівців” у Киргизстані в 2006 р. складала не менше 5000 осіб. На сьогодні, за словами директора Державного агентства у справах релігій при уряді Республіки Киргизстан Т. Калматова, чисельність прихильників “Хизб-ут-Тахрір” зросла у Киргизстані до 10 тис., причому з них дві тисячі жінок.

За інформацією начальника Управління з протидії екстремізму і нелегальній міграції МВС Киргизстану О. Гуронова, з січня на початок вересня 2006 р. в республіці зареєстровано 130 фактів вияву релігійного екстремізму, тоді як у 2005 р. було 73 аналогічних випадки. Ці факти свідчать про збільшення рівня релігійного екстремізму в Киргизстані у 2005–2006 рр. майже в 2 рази. Найбільш різко посилюється релігійний екстремізм в Ошській (32 проти 9 у 2005 р.), Джалалабадській (34 проти 32) і Баткенській (8 проти 5) областях. У розглядуваний період також було затримано 127 осіб, вилучено понад 4 тис. примірників релігійно-екстремістської літератури і велику кількість бойових засобів.

Не менш активно діяла організація “Хизб-ут-Тахрір” у цей період в Таджикистані. За 2005 р. правоохоронні органи заарештували 99 активістів цієї організації, у тому числі 16 жінок. Близько 40 членів були засуджені до позбавлення волі строком до 12 років. Упродовж 2006 р. за підозрою у членстві в “Хизб-ут-Тахрір” було затримано 56 осіб. Найбільше затриманих (40 осіб) зареєстровано у Согдійській області. У ході обшуку у цих людей було вилучено 15097 листівок, 404 книги і журнали, 98 брошур релігійного характеру, 54 комп’ютерних диска.

Окрім цього, у жовтні 2006 р. в Согдійській області було затримано 6 членів забороненої релігійної екстремістської організації “Байат”. На території Ісфарінського району було виявлено два підземні бункери, де члени “Байат” проходили військовий вишкіл. На сьогодні понад 20 активістів “Байат” разом з його керівником А. Каюмовим перебувають у розшуку.

За оцінками експертів, в Узбекистані якихось серйозних виявів тероризму та екстремізму в 2005–2006 рр., за винятком трагічних подій, що відбулися у травні 2005 р. в місті Андижан, та їх

наслідків, не спостерігалось. Офіційними колами ці події характеризуються як озброєний заколот, що є наслідком змови міжнародних екстремістських організацій з метою насильницького повалення існуючого в Узбекистані конституційного ладу і встановлення тут так званого Халіфату. Серед його організаторів представники узбецької влади називають Ісламський рух Туркестану, “Хизб-ут-Тахрір” і “Акромію”, яка розглядається як один з місцевих підрозділів “Хизб-ут-Тахрір”.

За повідомленнями правоохоронних органів Узбекистану, в ході проведеного розслідування було виявлено, що на території республіки, а також сусіднього Киргизстану з числа релігійних екстремістів було сформовано близько 20 мобільних груп бойовиків чисельністю від 5 до 20 осіб. Ці групи поділялися на шість основних ланок, кожній з яких розподілялися об’єкти нападів.

Згідно з офіційною статистикою, в ході андижанських подій загинуло 187 осіб, зокрема 60 мирних громадян і 31 співробітник правоохоронних органів. За заявою МВС Узбекистану, в ході придушення заколоту було вбито 94 терористи, 76 одержали поранення. В ході судових процесів, що відбулися у 2005–2006 рр., 78 учасників андижанських подій були визнані винними в тероризмі, здійсненні умисних вбивств і посяганні на конституційний лад та засуджені до позбавлення волі терміном від 12 до 20 років.

За інформацією спецслужб центрально-азійських держав, деякі з екстремістських організацій намагалися використати загострення внутрішньополітичної ситуації (“березнева революція” в Киргизстані у 2005 р., андижанські події в Узбекистані у травні 2005 р., вбивство опозиційного лідера Алтинбека Сарсенбайули в лютому 2006 р. в Казахстані) у власних інтересах.

Проте існує альтернативна думка щодо зростання рівня активності релігійних екстремістських організацій. Так, наприклад, безпосередні учасники і спостерігачі, а також узбецькі і зарубіжні правозахисники, журналісти і експерти дають іншу версію андижанських подій. На їхню думку, це був вимушений опір народу у відповідь на незаконне засудження 23 андижанських підприємців. Керівництво “Хизб-ут-Тахрір”, штаб-квартира якої знаходиться в Лондоні, поширило заяву про непричетність організації до андижанських подій. Вони також вважають, що андижанські події є свідомо спровокованими узбецькими спецслужбами в цілях посилення репресій стосовно інакомислячих громадян.

На думку політолога Р. Жангожі, помилково зорієнтована увага до проблеми міжнародного тероризму після подій 11 вересня 2001 р. в зовнішній політиці країн ЦАР дає можливість правлячим елітам використовувати антитерористичну риторичку при жорстких репресивних діях проти внутрішньої опозиції.

В аналітичній доповіді Центру антитерористичних програм зазначалося, що центрально-азійські уряди досить часто вдавалися до вживання нових заходів антиекстремістського характеру, що здебільшого звужували цивільні права.

Водночас відзначимо тривожну тенденцію до поступового зрощення згаданих вище екстремістських організацій. У цьому разі не виключено, що певна частина “хизбуттахрірівців” може під впливом тих же бойовиків Ісламського руху Узбекистану (Ісламського руху Туркестану) радикалізувати свою діяльність аж до використання в ній насильницьких методів, включаючи здійснення терактів.

Таким чином, події останніх років в Центральній Азії підтверджують, якою могутньою в політичному плані силою є політичний рух під гаслами ісламу, що певною мірою додає легітимності дій її членів перед своїми суспільствами. Незважаючи на те, що ісламські рухи мають релігійне забарвлення, за своєю сутністю це також суспільно-політичне явище протесту проти існуючої в мусульманських країнах політичної консервативності, корупції, методів і форм правління.

Тоді як у світі відбувається інтенсифікація політичних, економічних, соціальних, духовних і культурних зв'язків, що впливають на систему

міжнародних відносин, іслам як одна із систем, в якому закладений і вселенський заклик, шляхом глобалізації цих процесів може трансформуватися в модернізований проект, щоб таким чином ісламізувати сучасність.

У цьому напрямі ісламський процес у світі, безперечно, набиратиме нові оберти, трансформуючись у новий чинник впливу на міжнародну, регіональну політику, а також на внутрішню і зовнішню політику “мусульманських” держав, зокрема країн Близького, Середнього Сходу та Центральної Азії.

Література

1. Жангожа Р. Н. Трансформація ідентичності нових незалежних держав Центральної Азії в системі сучасних міжнародних відносин: Автореф. ... д-ра політ. наук. — К.: Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАН України, 2007. — 40 с.
2. Калматов Т. Численность адептов “Хизбута” в Киргизии за 5 лет выросла в 10 раз. — <http://www.antiterror.kz>
3. Общие тенденции исламского политического процесса в мире. — <http://www.easttime.ru/section>
4. Сборник Международных документов по предотвращению и пресечению терроризма. Сектор по предупреждению терроризма. — Организация Объединенных Наций, 2007. — 280 с.
5. Специфика проявлений терроризма и экстремизма в Центральной Азии: основные тенденции и итоги 2005–2006 гг.: Аналит. докл. — М.: Центр антитеррористических программ, 2007. — 38 с.
6. Терроризм в Центральной Азии. — <http://www.antiterror.ru>

Процеси глобалізації, що відбуваються сьогодні, можуть сприяти модернізації ісламського проекту та його становленню як істотного фактора впливу на світову політику.

Происходящие сегодня процессы глобализации могут способствовать модернизации исламского проекта и его становлению как существенного фактора влияния на мировую политику.

Modern processes of globalization can promote modernization of the Islamic project and its becoming as essential factor of influence on world politics.

Надійшла 27 лютого 2008 р.

РЕФОРМА СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В АРАБСЬКИХ КРАЇНАХ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 241–247

Аналізуються реформи системи державної шкільної освіти арабських країн стосовно їх впливу на процес політичної соціалізації та формування політичної культури на сучасному етапі.

Система освіти є потужним агентом політичної соціалізації. Взаємодіючи з іншими агентами, такими як ЗМІ, сім'я, політичні та релігійні організації, професійні групи та ін., освіта є каналом передання цінностей, орієнтирів, норм політичної поведінки. Змінюючи змістовне наповнення шкільних та університетських програм, впроваджуючи нові методи викладання та виховання, можна через ці зміни впливати на формування політичної культури молодого покоління. Програми освіти, їх зміст і структуру значною мірою контролюють еліти, які, у свою чергу, або володіють повнотою влади та мають на меті виховати лояльність по відношенню до правлячого режиму, або самі перебувають під впливом більш могутніх сил і виконують нав'язані останніми програми та реформи, зокрема, у галузі освіти. Окрім цього, структура освіти змінюється з появою нових вимог життя, таких як технічний прогрес, вплив загальносвітових тенденцій, економічний розвиток, та, як наслідок, змін у суспільно-трудових відносинах. Таким чином, освіта є динамічним процесом, який на кожному етапі робить, залежно від своєї структури, певний внесок у формування політичної культури населення, що, у свою чергу, є вихідним фактором політичних процесів у певній країні.

Арабський світ за своєю територією, чисельністю і темпами приросту населення, природно-енергетичними ресурсами та релігійно-ідеологічною базою є потенційно потужною формацією в умовах регіоналізації та об'єднання країн у становленні мегасоціуму. Однак цей потенціал не

знаходить шляхів своєї реалізації через важкі конфлікти та політичні й економічні проблеми, що від них потерпають арабські країни. Становлення нової політичної культури та політична соціалізація молодого населення посідають одне з чільних місць серед найважливіших питань у контексті подальшого подолання проблем та вирішення конфліктів. Це розуміють як еліти всередині арабських країн, так і еліти розвинених західних країн, зокрема США. Останні виявляють жвавий інтерес до процесів розвитку політичної культури, оскільки, по-перше, вони зацікавлені в арабських країнах як у таких, що забезпечують енерго- та матеріалоємність їх економік, а по-друге, за існуючих стабільних процесів депопуляції розвинених країн та їх привабливості з точки зору якості життя захід змушений приймати емігрантів з країн третього світу, які є соціалізованими на батьківщині, однак засвоєні ними цінності і норми поведінки ускладнюють процес асиміляції.

Отже, доходимо висновку, що політична соціалізація та освіта як її агент є об'єктами впливу як внутрішньої, так і зовнішньої політики конкретних держав.

Характер політичної соціалізації у шкільній освіті та міра реформування безпосередньо залежать від характеру правління, політичного устрою та історичних умов. За цими ознаками також можливо класифікувати арабські країни. До країн, де реформування відбувається найповільніше, належать Лівія та Сирія. Ці країни з їх націонал-соціалістичними режимами, однопартійними системами та необмеженою прези-

дентською владою мають всі важелі, необхідні для впровадження державної політики у шкільній освіті задля виховання лояльного до влади громадянина та протистояння глобалізаційним процесам. Хоча до цієї категорії країн за своєю політичною формацією тяжіє і така країна, як Туніс, але певні відмінності полягають тут у тому, що система освіти цієї країни була сформована здебільшого під значним французьким впливом і характеризується більшим ступенем демократичності та секуляризмом.

Дуже повільно реформується система освіти у Судані (ісламській військово-політичній республіці) та найбільш відсталих арабських країнах, таких як Мавританія та Джибуті.

Єгипет, будучи ліберальною демократією, за де-факто, однієї домінантної партії, а також Йорданія — конституційна монархія, провадять політику, щодо якої західні країни висловлюють більшу лояльність, а тому не висувають підвищених вимог стосовно реформування шкільної освіти на предмет політичної соціалізації.

До окремої групи країн можна віднести Ліван, Марокко та Алжир, які є нестабільними демократіями, більш відкритими до глобалізаційних процесів, що, як наслідок, породжують протистояння всередині країн. Отже, реформа освіти в цих країнах є предметом бурхливої полеміки у контексті впливу реформ на формування національної свідомості школярів.

Наступна група країн, де проходять всебічні реформи системи освіти, — це арабські абсолютні монархії, такі як Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн, Катар, Оман і Кувейт. У цих країнах зміни відбуваються під впливом західних країн у бік їх демократизації та модернізації, що також наштовхується на супротив ісламістів.

Окремо слід говорити про Ірак і Палестинську Автономію. Специфіка реформ освіти в Іраку полягає в тому, що завдяки поваленню режиму правління С. Хусейна сьогодні, на конкретно-історичному проміжку часу, впроваджуються проамериканські методи регулювання освітніх процесів, їх реформування відбувається виключно під зовнішнім впливом. Усі нові шкільні підручники надруковані у США.

Щодо Палестинської Автономії, то до приходу до влади Хамасу під впливом Заходу всі тексти підручників були ревізовані західними експертами на предмет висвітлення арабо-ізраїльського конфлікту та визнані такими, що повністю звільнені від ксенофобських настроїв. Але з приходом

нової влади почалися реакційні процеси у системі освіти.

Серед реформ освіти, які впроваджують уряди арабських країн, є поширення шкільної освіти, боротьба з неписьменністю, впровадження гендерної рівності у середній школі, зміна методів виховання і структури, змістовного наповнення підручників. Отже, йдеться про низку реформ, кожна з яких стосується процесу соціалізації.

Головним поштовхом для реформ освіти в арабських країнах послугували високий рівень безробіття, бідність та невдоволення населення. Як було зазначено на зустрічі міністрів освіти арабських країн у Бейруті 19–20 січня 2003 р., низький рівень освіти є однією з причин того, що один з п'яти арабів живе на менш ніж два долари на день. За існуючих темпів економічного зростання у 0,5 % на рік, у порівнянні з приростом населення, теперішня кількість безробітних у 12 млн зросте до 25 млн у 2010 р., що є загрозою більшої соціальної та політичної нестабільності. Згідно з останньою доповіддю, підготовленою щодо цього регіону в рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) у 2002 р., арабський світ мав рівень освіти та свободи за свої найслабші місця. Майже половина жінок арабських країн і сьогодні є неписьменними. За останніми даними ЮНЕСКО, писемність серед дорослого населення складає 80,7 % серед чоловіків і 59,7 % серед жінок, тоді як для молодшого покоління у віці від 15 до 24 років ці показники складають 90,6 та 79,5 % відповідно. До 2005 р. чотирьом арабським країнам вдалося охопити початковою освітою всіх дітей, а дев'ять арабських країн досягли гендерної рівності у початковій школі [18].

Наведена табл. 1 відображає зміну рівня писемності молодого населення (від 15 до 24 років) за останніми даними ЮНЕСКО (в середньому впродовж десяти років) і рівень писемності серед молодих чоловіків і жінок за останніми дослідженнями [13].

Рухаючись у напрямі поширення освіти, керівники арабських країн підтримали міжнародний проект ЮНЕСКО "Освіта для всіх", деякими цілями якого є збільшення та розширення інститутів дитячої освіти, запровадження обов'язкової та безкоштовної початкової освіти, досягнення гендерної рівності у сфері освіти та підвищення якості освіти. Виконання поставлених цілей справить значний вплив на процес вторинної політичної соціалізації, яка відбувається нині у школі, адже переглядаються програми, а також змістове наповнення освітніх курсів та організація навчання.

Таблиця 1

Країна	Кількість писемного населення (віком 15–24 роки) за попереднім дослідженням, %	Кількість писемного населення (віком 15–24 роки) за останнім дослідженням, %	Кількість писемних чоловіків (віком 15–24 роки) за останнім дослідженням, %	Кількість писемних жінок (віком 15–24 роки) за останнім дослідженням, %
Бахрейн	96,9 (1994 р.)	97,0 (2004 р.)	96,8	97,3
Єгипет	—	84,9 (2005 р.)	90,1	78,9
Ірак	—	84,8 (2000 р.)	88,9	80,5
Йорданія	—	99,0 (2005 р.)	98,9	99,0
Кувейт	87,5 (1985 р.)	99,7 (2005 р.)	99,7	99,8
Лівія	94,9 (1994 р.)	98,0 (2004 р.)	99,5	96,5
Мавританія	—	61,3 (2000 р.)	67,7	55,5
Марокко	58,4 (1994 р.)	70,5 (2004 р.)	80,8	60,5
Оман	—	97,3 (2003 р.)	97,9	96,7
Палестинська Автономія	—	99,0 (2004 р.)	99,1	98,8
Катар	89,5 (1986 р.)	95,9 (2004 р.)	94,9	97,5
Саудівська Аравія	87,9 (1992 р.)	95,8 (2004 р.)	97,0	94,7
Судан	—	77,2 (2000 р.)	84,6	71,4
Сирія	—	92,5 (2004 р.)	94,6	90,2
Туніс	—	94,3 (2004 р.)	96,4	92,2
ОАЕ	93,6 (1994 р.)	97,0 (2004 р.)	97,9	95,5
Йемен	60,2 (1994 р.)	75,2 (2004 р.)	90,7	58,9

Через розширення інститутів дитячої освіти та залучення дітей до школи у більш ранньому віці досягається можливість розпочати процес вторинної соціалізації раніше, адже дані психологічної науки про генезис мислення, який є базою для аналізу становлення політичного мислення та свідомості, свідчать, зокрема, на думку видатного швейцарського психолога Жана Піаже, про те, що становлення мовного мислення відбувається вже на другому році життя, а з цього віку до 7 років дитині притаманне наочно-образне мислення, що є підґрунтям для керованого впливу з боку агента соціалізації [4]. Тобто при ранньому залученні дитини до школи вплив сім'ї, яка є агентом первинної соціалізації та менше піддається контролю з боку держави, обмежується та надає більше можливостей для соціалізації дитини у бажаному напрямі.

У своїй доповіді на зустрічі міністрів освіти арабських країн директор відділу міжнародної координації проекту “Освіта для всіх” Абхіманьо Сінгх зазначив, що в арабських країнах дуже низький показник залучення дітей до закладів дошкільної освіти — 15,8 %, тоді як середній світовий показник сягає 46,7 %. У таких країнах, як

Алжир, Джибуті, Ірак, Лівія, Оман, Саудівська Аравія, Сирія та Йемен, цей показник найнижчий — менше за 10 або навіть 5 %, тоді як у Кувейті, Лівані, Марокко та ОАЕ цей показник перевищує 50 % [11].

Розвиток дошкільних закладів залежить передусім від урядових витрат. Так, за даними ЮНЕСКО, Кувейт витрачає 1 % усіх витрат на освіту саме на дошкільну освіту, тоді як для країн з низькими показниками ця величина або дорівнює нулю, як, наприклад, у Лівії, або менша за 1 %. Такий стан речей зумовлюється як браком коштів, так і традиційним укладом суспільства, де жінка не працює поза домівкою та займається вихованням дітей, а також небажанням змінювати цю традицію, що, у свою чергу, надає більше можливостей сім'ї як агенту первинної соціалізації та не дає державі можливості контролювати сім'ю на цьому етапі.

Другим завданням реформ є досягнення гендерної рівності в можливості отримати шкільну освіту. Наведена нижче табл. 2 складена на підставі останніх даних ЮНЕСКО та відображає участь хлопчиків і дівчат у навчанні в шкільних закладах [13].

Таблиця 2

Країна	Рік останніх досліджень	Молодша шкільна освіта			Середня шкільна освіта		
		Хлопці, %	Дівчата, %	Разом, %	Хлопці, %	Дівчата, %	Разом, %
Бахрейн	2005	97	97	97	83	93	90
Джибуті	2005	37	30	33	27	18	23
Єгипет	2005	96	91	94	85	79	82
Ірак	2005	94	81	88	44	31	38
Йорданія	2005	88	90	89	77	80	79
Йемен	2005	86	80	83	—	—	—
Кувейт	2005	87	86	87	—	—	—
Ліван	2005	93	92	92	—	—	—
Лівія	2005	—	—	—	—	—	—
Мавританія	2005	72	72	72	17	14	15
Марокко	2005	89	83	86	—	—	—
Оман	2005	75	76	76	75	76	75
Палестинська Автономія	2005	80	80	80	92	98	95
Катар	2005	96	96	96	91	89	90
Саудівська Аравія	2005	77	79	78	68	63	66
Судан	2005	—	—	—	—	—	—
Сирія	2002	97	92	95	64	60	62
Туніс	2005	97	97	97			
ОАЕ	2005	71	70	71	56	59	57
Разом		86	80	83	61	58	59

Примітка. Тире означає “немає даних”.

Отже, відносна кількість дівчат, які отримують середню шкільну освіту, перевищує відносну кількість хлопців у п'яти арабських країнах. Ще у чотирьох країнах, як і в регіоні загалом, розрив складає менше 5 %. Найгірші показники, які констатують як розрив між кількістю хлопців і дівчат, так і загальний низький рівень участі населення у шкільній освіті, спостерігається у найбідніших арабських країнах, таких як Джибуті та Мавританія, а також у найнестабільніших країнах, що потерпають від воєнних конфліктів, таких як Ірак, та є свідченням скоріше економічних і соціальних проблем, ніж спрямованої освітньої політики уряду. Таким чином, політика гендерної рівності успішно виконується у країнах арабського світу, що, у свою чергу, веде до створення якісно нового образу арабської жінки, яка бере учать у суспільному житті, що вже є передумовою повноцінної політичної участі.

Окрім поширення освіти, реформуванню підлягає і структура освіти. Специфіка цього процесу полягає у створенні програм і методів виховання виходячи із суспільних потреб, світових норм, політичної ситуації в окремих країнах, інтересів еліт цих країн, з урахуванням взаємодії освіти як агента соціалізації з іншими агентами.

Щодо навчальних програм і текстів підручників відзначимо, що загальною проблемою арабсь-

ких країн є реформування процесу викладання гуманітарних дисциплін, таких як історія, мова, релігія та ін.

Історія, як дисципліна, яка прищеплює почуття національної свідомості та патріотизму, стала предметом найпалкіших дебатів, що розгортаються у контексті невирішених воєнно-політичних конфліктів. Наприклад, історія Лівану, викладена у шкільних підручниках цієї країни, зупиняється у 1970 р. За відсутності загальнодержавної точки зору на подальші події вона залишає єдину можливість вчити сучасну історію — отримати інформацію від батьків, оточення або політичних лідерів, які, у свою чергу, мають свої власні інтереси. Як зазначив Немер Фрайха, колишній директор Центру досліджень та розвитку в галузі освіти — організації, що розробляє ліванські шкільні програми, “школа формує людину-сектанта, а не громадянина” [7]. Через відсутність підручників з національної історії приватні школи використовують підручники, обрані на свій розсуд, що призводить до неузгодженості поглядів на одні й ті самі події. В одному підручнику французи засуджуються як колоніалісти, в іншому — підносяться як приклад для наслідування. Процес формування національної свідомості ускладнюється передусім через співіснування різних релігійних груп у стінах однієї школи та неможливість уникнути

розділення та відчуження однокласників. Єдиний вихід із такої ситуації вчителі вбачають у забороні будь-яких політичних дискусій, що, у свою чергу, усуває школу від процесу політичного виховання та сприяє формуванню конфліктного типу особистості.

Схожа конфліктна ситуація навколо програм і підручників спостерігається у багатьох країнах. Так, в Алжирі внесені правки до системи освіти стосувалися введення французької та англійської мови на другому та сьомому році відповідно, зміни назви предмету “Ісламське вчення” та введення порівняльного релігієзнавства. Ці поправки критичувались як такі, що загрожують формуванню почуття національної належності [9]. Таке сприйняття реформ є реакцією захисного партикуляризму. Як зазначав нещодавно Е. Гідденс, говорячи про супротив глобалізаційним процесам, “глобалізація є причиною відродження місцевої культурної ідентичності у багатьох регіонах світу” [2, 30].

Факт впливу структури освіти на формування політичної культури населення є добре дослідженим та усвідомленим. Як чітко підкреслювали цю ідею класики французької соціології М. Доган та Д. Пелассі, навчальні заклади є визначними факторами формування політичних, економічних і навіть моральних можливостей держав [3]. В умовах конкурентного протистояння держав і регіонів політична соціалізація є предметом пильного спостереження як з боку структур всередині країни, так і ззовні. Вплив ззовні вчиняється як через певні вимоги, які уряд однієї країни висуває до іншої, щодо реформи системи освіти, так і через відомі їй достатньо впливові світові організації, такі як ООН та ЮНЕСКО.

Цей вплив несе характер безумовної вестернізації світу через поширення західних інститутів у всьому світі. На сучасному етапі навчальні програми, методи виховання та політична освіта посіли центральне місце у диспуті між Заходом та арабськими країнами, свідченням чому є чисельні публікації у пресі, виступи політиків та експертів. Так, на думку сера Джона Деніела, заступника директора ЮНЕСКО з питань освіти, сьогодення арабська школа (мадраса) має репутацію суто вузького реакційного, сфокусованого на Корані закладу навчання. Говорячи, зокрема, про Саудівську Аравію у своїй статті “Великий стрибок Саудівської Аравії”, Кеннет М. Поллак, науковий керівник центру близькосхідної політики, характеризує систему освіти Саудівської Аравії як марну, сфокусовану на вивченні гуманітарних дисциплін та ісламу за рахунок природничих наук і

математики, пронизану ксенофобськими упередженнями та обмежену через заборону іноземцям відкривати школи у цій країні [8]. Такий стан речей, на думку Кеннета Поллака, який відбиває західну позицію щодо освіти в арабських країнах, призводить до того, що система освіти робить значний внесок у міжнародний тероризм.

Методи навчання та виховання, що складаються із стимулів і покарань, які використовують вчителі, відносини вчитель — учень безпосередньо впливають на політичну соціалізацію школярів, оскільки вчитель, наділений владою над учнями, надає дитині другий після відносин з батьками безпосередній досвід — влада — підданий. Серед традиційних засобів виховання, що нещодавно вважались нормою в арабській школі, використовувалися фізичні покарання. За даними Всесвітнього звіту 2007 р., підготовленого у рамках ініціативи ЮНІСЕФ “Проти фізичного покарання”, за останні роки майже всі арабські країни заборонили фізичні покарання у школах. Наприклад, табл. 3 відображає ставлення законодавства арабських країн до фізичного покарання [14].

Таблиця 3

Країна	Законодавче регулювання фізичного покарання у школі
Алжир	Заборонено
Бахрейн	Заборонено
Джибуті	Заборонено
Єгипет	Заборонено
Ірак	Заборонено
Йорданія	Заборонено
Йемен	Заборонено
Кувейт	Заборонено
Ліван	Не заборонено (у 2006 р. уряд задекларував наміри реформувати закон)
Лівія	Заборонено
Мавританія	Заборонено наказом Міністерства освіти
Марокко	Заборонено директивою Міністерства освіти
Оман	Заборонено
Палестинська Автономія	Заборонено директивою Міністерства освіти у державних школах
Катар	Заборонено декретом Міністерства освіти
Саудівська Аравія	Заборонено циркулярами Міністерства освіти
Судан	У 1993 р. заборонено для дівчат, але дозволено для хлопчиків чотирма ударами батоном
Сирія	Міністерство освіти не рекомендує вживати фізичне покарання
Туніс	Заборонено циркуляром Міністерства освіти
ОАЕ	Заборонено
Алжир	Заборонено

У підготовленому в рамках зазначеної вище ініціативи звіту по Близькому Сходу та Північній Африці (червень 2007 р.) більш детальне дослідження виявило факт існування фізичного покарання у школах. Серед досліджених арабських країн були Єгипет, Оман, Кувейт, Ліван, Ємен, Саудівська Аравія, Судан і Туніс. У Єгипті 79,96 % хлопців і 61,53 % дівчат (серед 2170 опитаних у 14 державних школах) засвідчили застосування до них фізичного покарання вчителями. Так само і в інших країнах фактично продовжує застосовуватися фізичне покарання дітей з боку вчителів. Згідно з дослідженням, проведеним газетою Arab News від 30 червня 2003 р., заборона фізичного покарання призвела до серйозного погіршення поведінки учнів, зневаги до вчителів, що викликало негативне ставлення до таких змін як серед вчителів, так і в суспільстві загалом. У проведеному в Саудівській Аравії опитуванні 59,5 % висловилися за повернення фізичних покарань у школу, тоді як проти було лише 38,5 % [5]. Це є свідченням несприйняття суспільством запроваджених у контексті глобалізації реформ.

Дослідивши процеси реформування шкільної освіти в контексті політичної соціалізації арабських країн, можна дійти таких узагальнених висновків:

- молодше покоління згаданих країн у цілому є освіченішим за старше покоління та більш здатним до критичного мислення, що становить перешкоду у процесі передавання цінностей, орієнтирів і моделей поведінки від батьків до дітей;
- розширення інститутів дитячої освіти обмежує вплив сім'ї на процес політичної соціалізації та передає дитину до школи як вторинного агента соціалізації у більш ранньому віці, але цей процес іде у повільному темпі через відсутність належного фінансування з боку держави;
- за останні роки майже всі арабські країни досягли гендерної рівності у можливості отримати шкільну освіту, що є передумовою повноцінної участі жінок у політичному житті;
- реформування шкільної освіти відображає загальні демократизаційні процеси в арабському світі, але динаміка реформ залежить від державного та політичного устрою країни;
- глобалізаційний характер процесу реформ наштовхується на процес внутрішнього протистояння, а притаманний цим процесам діалектичний зв'язок породжує боротьбу у національному контексті, що відображається у полеміці навколо змісту і структури гуманітарних курсів шкільних програм;
- реформування методів виховання, які застосовують вчителі щодо учнів, запроваджується у курсі, ініційованому міжнародними організаціями, незважаючи на супротив суспільства, що помітно уповільнює цей процес.

Література

1. Гидденс Э. Последствия модернити. Новая постиндустриальная волна на западе. — М., 1999.
2. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь. — М., 2004.
3. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. — М., 1994.
4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — СПб., 2004. — 192 с.
5. Al-Watan, Muhammad Ibn Omair. Yes to Corporal Punishment // Arab News — Рїад. — 2003. — June 30.
6. Amal Al-Hussein. The Ideological and Political Foundation for Educational Policy in Morocco // Civilized Dialogue. — 2004. — № 964, Sept. 22.
7. Fattah Hassan. Lebanon — In Search of a Common History // The New York Times. — 2007. — Jan. 10.
8. Kenneth M. Pollack. Saudi Arabia's Big Leap // The New York Times. — 2003. — Oct. 16.
9. Omima Ahmad. Algerian Education Reforms Draw Criticism. — www.islamonline.net
10. The Risks of Reform / Arab Ed. (Saudi Arabia) // The Economist. — N. Y., 2004. — Jan.
11. Матеріали зустрічі міністрів освіти арабських країн у Бейруті 19 — 23 січня 2003 р. — www.arab-education.org/
12. Офіц. освітній портал ЮНЕСКО. — www.portal.unesco.org/education/en/
13. Офіц. сайт Ін-ту статистики ЮНЕСКО. — www.stats.uis.unesco.org/
14. Офіц. сайт Ініціативи ЮНІСЕФ за припинення фізичного покарання дітей. — www.endcorporalpunishment.org
15. Офіц. сайт Мін-ва освіти Саудівської Аравії. — www.moe.gov.sa/
16. Офіц. сайт Мін-ва освіти Єгипту. — www.emoe.org/
17. Офіц. сайт Мін-ва освіти Алжиру. — www.araboo.com/site/algeria-meducation-edu
18. Офіц. сайт Програми розвитку ООН. — www.undp.org/

Нещодавні реформи системи освіти у більшості арабських країн, будучи проведеними в межах глобальних проектів, призвели до зростання писемності, якості шкільної освіти, впровадження нових педагогічних методів, а також до гендерної рівності. Це спричинило значний вплив на процес політичної соціалізації в регіоні, наділивши державу більшим контролем над політичною соціалізацією, з одного боку, і підготувавши підґрунтя для потенційно повноцінної політичної участі — з іншого. Реформована школа як агент соціалізації коригує вплив інших агентів.

Недавние реформы системы образования в большинстве арабских стран, будучи проведенными в рамках глобальных проектов, привели к росту грамотности, качества школьного образования, внедрения новых педагогических методов, а также к гендерному равенству. Это оказало значительное влияние на процесс политической социализации в регионе, наделив государство большим контролем над политической социализацией, с одной стороны, и подготовив основу для потенциально полноценного политического участия — с другой. Реформированная школа как агент социализации корректирует влияние других агентов.

The recent reforms of the system of education in most Arab states being carried out within the framework of global projects have resulted in a growth of literacy, quality of school education, implementation of new teaching methods and gender equality. This fact has made a considerable impact on political socialization in the region, which, on the one hand, enabled the state to take control of this process and, on the other hand, laid the ground for potentially full political participation. The reformed school as an agent of socialization alters the effect of other agents.

Надійшла 3 березня 2008 р.

ВПЛИВ ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 248–252

Досліджується стан політичної культури сучасної української молоді та аналізується рівень впливу на неї популярної масової культури. На основі дослідження пропонуються доцільні, на думку автора, рекомендації щодо подолання ситуації, яка склалась у сучасному українському суспільстві стосовно політичної культури молоді.

Як відомо, висока політична культура є необхідною передумовою справжньої демократизації держави, реальної широкої участі населення у процесах організації суспільства і системи влади в ньому, побудови громадянського суспільства, формування політичної нації. Особливості політичної культури зумовлюються історичними, економічними, соціальними, національними, релігійними, ментальними, психологічними чинниками, а її стан істотно впливає на формування і функціонування всієї політичної системи, багато в чому визначає перспективи суспільного розвитку [10, 117].

Сучасний аналіз політичної культури та її сутності зроблений у працях Амеліна М., Арнольдова А., Блінова М., Ожегова М., Шерегі Ф., Демідова А., Міграняна А., у колективних працях. Співвідношення культури і політики та духовних засад політичної культури досліджували Баталов Є., Владікова Ю., Гаджиєва К., Гозман Л., Давидович В., Жданов Ю., Ірхін Ю., Решетніков В., Шестопал О., Чередниченко А. В українській політології різні аспекти питання політичної культури досліджували Андрущенко В., Бабкін В., Бабкіна О., Бебик В., Гайворнюк Н., Горбатенко В., Кремень В., Кресіна І., Лісовий В., Лузан О., Мигович І., Михальченко М., Нагорна О., Потульницький В., Ребкало В., Римаренко Ю., Рудич Ф., Рябов С., Табачковський В., Шульга М. та ін. Молодіжний аспект політичної культури розглядали Бебик В., Боровик В., Головатий М., Драговець В., Капіцин В., Красов Є., Комаров Є., Корнієвський О., Ребкало В., Рябік В., Шерега Ф., Щегорцов В., Якушик В. та інші дослідники.

При цьому праць, в яких аналізуються питання політичної культури молоді, недостатньо. Зазначена проблема висвітлюється у збірниках доповідей науково-практичних конференцій та досліджується в деяких кандидатських дисертаціях. Водночас ступінь дослідження політичної культури ще не є достатнім і потребує подальшого аналізу, зокрема мало враховується специфіка молоді як носія політичної субкультури в сучасних умовах розбудови демократичної держави, недооцінюється сила впливу масової популярної культури на політичну свідомість і політичну культуру молодих людей.

Встановлено, що популярна культура впливає на формування і розвиток політичної культури сучасної української молоді. Спробуємо дослідити специфіку стану і розвиток політичної культури сучасної молоді в процесі модернізації українського суспільства, з'ясувати рівень впливу популярної культури на формування політичних знань, цінностей, вмінь, навичок політичної участі у сучасних студентів в умовах суспільно-політичної трансформації Української держави.

Соціально-політичні процеси в українському суспільстві стимулюють підвищення інтересу до таких політичних понять, як “символи” і “цінності”, які можуть сприяти пошуку нових орієнтирів у процесі реформування найважливіших сфер суспільного життя.

У широкому розумінні політична культура є своєрідною сферою суспільної культури, тісно пов'язаною з політикою. Засвоєння її норм відбувається також за допомогою популярної культури, яка відіграє важливу роль у входженні лю-

дини в політику. Отже, спочатку з'ясуємо, що ми розуміємо під поняттями “політична культура” і “популярна культура”.

Категорія політичної культури стоїть окремо в нематеріальній культурі. Її визначення так чи інакше спрямоване на вивчення контексту політики, змісту політичного життя. Однак узагальнено політична культура є одним з видів культури, а це означає, що вона має її загальнозначущі ознаки. Визначення політичної культури Г. Алмонда і Г. Пауелла вважається класичним у політичній науці: “Політична культура — це зразки індивідуальних позицій та орієнтацій щодо політики учасників певної політичної системи. Це суб'єктивна сфера, що утворює підстави політичних дій і надає їм значення” [9, 588]. Американський соціолог і політолог Р. Мерельман наголошує на тому, що культура складається із символів, які мотивують політичну дію. Тут особливо важливим є те, що в розширеному розумінні культури як “колективних уявлень” Р. Мерельман припускає *розуміння популярної культури як форми політичної культури* [7, 76].

Виокремлення популярної культури в контексті політичної змушує замислитися над її змістом. В останні десятиліття багато вчених пишуть про появу нового типу культури — своєрідного симбіозу її традиційного і масового типів. Цей симбіоз має різні назви: “проміжна”, “третя”, “популярна” та ін. У світовій практиці дослідження масової або популярної культури виокремлюють в особливу галузь наукової діяльності (culture studies), в якій поєднуються зусилля філософів, політологів, соціологів, мистецтвознавців, психологів, журналістів, музикантів, режисерів, менеджерів у сфері культури.

Популярною культурою називають ту галузь культури, яку приймає і розуміє більшість населення в будь-яку історико-культурну епоху. Американські дослідники Ч. Мукерджі і М. Шадсон запропонували визначення, що стало загальноновизнаним. На їхню думку, популярна культура охоплює різні вірування (beliefs) і види практичної діяльності, а також культурні об'єкти, що використовуються широкими верствами населення. Таке розуміння охоплює як фольклорні форми, вкорінені в локальні традиції, так і культурну продукцію, що створюється за участю державних, національних, міжнародних комерційних центрів [7, 77].

На думку М. Белла, популярна культура — це культура масового попиту. Твір стає популярним, якщо він створений так, аби відповідати життє-

вому досвіду і системі цінностей більшості. Йому надано форми, які дають змогу більшості людей мати до нього легкий доступ, а його розуміння або трактування не потребує особливих знань чи підготовки.

Поняття популярної культури перебуває в одному ряду з масовою. Масова культура — це продукт розвитку цивілізації, а в цій якості вона охоплює собою і популярну культуру. Вважається, що популярна і масова культури є джерелом дешевого і загальнодоступного задоволення для масової публіки, котра прагне задовольняти потреби, сформовані в результаті урбанізації і руйнування дрібних спільнот. Отже, термін “популярна культура” вказує на адресата, якому призначені нові види художньої, соціокультурної практики, що виникають на порозі ХХІ ст.; у ній велику роль відіграє зображення, візуальний образ.

Політична і популярна культури мають низку спільних ознак:

1. Політична, і популярна культура формується під впливом історичних, національних, соціальних, економічних факторів у тому чи іншому суспільстві. Вони характеризують особливий тип орієнтацій суб'єктів на політику. При цьому найбільш значущі події культурного життя, що привертають увагу мільйонів людей, неминуче набувають політичного забарвлення та активно використовуються й інтерпретуються різними політичними силами. Наприклад, перемога української співачки Руслани на “Євробаченні-2004” викликала в широких масах населення почуття гордості за Україну.
2. Популярна і політична культури виконують спільні функції в суспільстві, найважливішою серед яких є соціалізуюча.

Але, відбиваючись у масовій свідомості, популярна культура по-своєму віддзеркалює реальність, доносячи її до широких мас, які не дуже розуміються на тонкощах політичного життя. Популярна культура сприяє формуванню політичної. Найочевидніше це віддзеркалено в українській рекламі, політичних новинах. Формуючи ті чи інші політичні погляди, реклама, новини, шоу-бізнес, туризм, бульварні романи, обряди й свята у вигляді кліше відтворюються в політичній культурі суспільства. Це, з одного боку, дає масам можливість легше сприймати складні політичні процеси, а з іншого — відвертає людей від високопрофесійної культури, збіднюючи їхню самосвідомість, підносячи їм сурогат культурних цінностей у формі примітивізму. Таким чином,

стан загальної політичної культури українського суспільства відображає складність трансформаційних процесів в Україні.

При цьому зазначимо, що політична культура не тільки віддзеркалює складності та суперечності перехідного періоду, а й сама суттєво впливає на хід соціально-економічних і політичних перетворень, функціонування всієї політичної системи. У таких умовах молодь України перебуває на етапі зміни ідейних і моральних орієнтирів. До того ж сьогодні ще спостерігається спрощене уявлення громадян про політичне виховання, політичну соціалізацію як однобічно зорієнтовані процеси, де молодь грає роль пасивного об'єкта, а не активної сили, спроможної не тільки відтворювати суспільно-політичні відносини, а й виявляти політичну активність та інновації.

На сучасному етапі розвитку демократичної держави важливим чинником є організація системи цілеспрямованої політичної соціалізації молоді, оскільки в нашому суспільстві вона має переважно стихійний характер. Процес політичної соціалізації сучасної молоді відбувається в умовах складної обстановки, яка зумовлена, з одного боку, переходом до ринкових відносин, серйозними змінами в політичній системі, а з іншого — кризою всіх сфер життя. Політична соціалізація сучасної української молоді здійснюється за допомогою таких основних агентів, як держава, родина, вища школа, найближче оточення: друзі (однолітки), громадсько-політичні молодіжні організації, політичні партії, засоби масової інформації. Викликає занепокоєння той факт, що інформацію про політичне життя країни молодь отримує переважно через засоби масової інформації (як свідчать результати досліджень, 87 % молоді визначили засоби масової інформації агентами політичної соціалізації). Такий стан речей робить ЗМІ практично монополістами у сфері формування політичної свідомості та політичної культури. Особливо чутливою до такого досить потужного впливу виявляється молодь, що зумовлюється відсутністю у неї власного життєвого досвіду, несформованістю чітко визначених цінностей, принципів і пріоритетів у житті, досить низьким рівнем загальної культури. Внаслідок цього політична культура переважної більшості нашої молоді характеризується низкою негативних рис:

- суб'єктивна розмитість, невизначеність орієнтирів та ідеалів, як загальнолюдських, так і політичних;
- соціально-політична відчуженість (апатія, відсутність політичних переконань, форму-

вання позиції “стороннього спостерігача”, майже відсутність політичних установок), міжгенераційне відчуження (неприйняття “батьківських” цінностей, включаючи історію власної держави), культурне відчуження (агресія субкультур — відрив частини молодого покоління від культурної спадщини нації);

- розважально-рекреативна спрямованість вільного часу; домінування споживацьких орієнтацій; поверхневе закріплення культурної інформації у свідомості молодих людей;
- низький рівень індивідуалізації та розпізнання культурних цінностей;
- недостатній рівень національної самоідентифікації, що сприяє легкому засвоєнню в молодіжній свідомості установок популярної культури.

Оскільки в Україні держава практично відсторонилася від участі в процесі політичної соціалізації населення, зокрема молоді, виник певний ідеологічний вакуум, який швидко заповнюється цінностями та ідеями, що масово нав'язуються західною популярною культурою. У нашому суспільстві відсутня чітка система виховної роботи, не визначені цінності та ідеали, за допомогою яких треба виховувати сучасну молодь в умовах реальної багатопартійності та ідеологічного плюралізму.

Наслідком неконтрольованого впливу популярної культури на свідомість молоді також є невисокий рівень її правових знань, поверхові знання про політику. У переважній частині молоді спостерігається система неусталених орієнтацій щодо політичної системи загалом та її окремих політичних інститутів. Політичні орієнтації та оцінки більшості молодих людей будуються на емоційній основі, а не раціонально, усвідомлено, і характеризуються мінливістю та нестійкістю. Вибір та оцінку політичних партій молодь робить переважно наосліп (за назвою, орієнтуючись на повідомлення ЗМІ, рекламу), остаточно не усвідомлюючи політичну та ідеологічну орієнтацію політичних партій і блоків.

Не претендуючи на всебічне охоплення досить складного та багатогранного питання, що тут розглядається, спробуємо проаналізувати стан політичної культури сучасної молоді в Україні і визначити рівень впливу на неї популярної масової культури. На підставі проведеного дослідження пропонуємо деякі доцільні рекомендації щодо виправлення ситуації, що склалася.

1. За сучасних умов необхідно сформувати таку систему політичної соціалізації молоді, яка не тільки забезпечувала б їй мотивацію до активності та створювала умови й можливості для участі в політичному житті, а й одночасно забезпечувала б молодь необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формуючи при цьому у неї здатність до розуміння політичної дійсності та самовизначення в ній на підставі адекватного ставлення до політичних реалій [6].
2. Необхідно розробити і прийняти державну програму розвитку політичної науки та освіти в Україні як одного з найважливіших агентів політичної соціалізації молоді.
3. Слід обмежити неконтрольований вплив популярної масової культури на свідомість молодих людей, натомість сформулювати національну ідею, адаптувати її до сучасних умов і популяризувати її у молодіжних колах.
4. Потрібно спрямувати організаційні зусилля громадських організацій і політичних партій на вдосконалення механізмів самоуправління в молодіжному середовищі, підвищення політичної активності молоді, вирішення нагальних молодіжних проблем. Працювати з молоддю необхідно лише під час виборчих кампаній, треба зробити молодь постійним активним учасником політичних процесів, рівноправним партнером у політичному житті.
5. Необхідно постійно обговорювати (у формі круглих столів, семінарів, громадських слухань, конференцій, дискусійних клубів та ін.) проблеми підвищення політичної ак-

тивності молоді та пошуку шляхів їх вирішення [4, 180].

6. Потрібно вдосконалити систему та координацію роботи з підготовки кадрів для молодіжних громадських організацій і політичних партій.

Література

1. Бебик В. Політологія для політика і громадянина: Моногр. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.
2. Бебик В., Головатий М., Ребало В. Політична культура сучасної молоді. — К., 1996.
3. Гаджиев К., Гудименко Д. Политическая культура: теория и национальные модели. — М., 1994.
4. Зростання політичної активності молоді як суттєвий чинник вдосконалення партійної системи: Матеріали круглого столу // Політ. менеджмент. — 2006. — № 6. — С. 178–181.
5. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України // Політ. менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 83–94.
6. Остапенко М. А. Політична соціалізація студентської молоді в Україні (стислий огляд) // Нова політика. — 1999. — № 6. — С. 61–63.
7. Півнева Л. Політична і популярна культури як предмет політологічного аналізу // Політ. менеджмент. — 2006. — № 6. — С. 74–81.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
9. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
10. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політ. менеджмент. — 2007. — № 1. — С. 115–126.

Зроблена спроба проаналізувати стан політичної культури сучасної молоді та визначити рівень впливу на неї популярної культури. Встановлено специфіку і своєрідність політичної культури сучасної молоді та визначено її зумовленість різноманітними чинниками та ЗМІ як основним носієм цінностей, принципів та ідей популярної масової культури. Показано специфіку політичної соціалізації сучасної української молоді, запропоновано шляхи виходу із ситуації, що склалась у сучасному українському суспільстві стосовно політичної культури молоді.

Осуществлена попытка проанализировать состояние политической культуры современной молодежи и определить уровень влияния на нее популярной культуры. Выявлена специфика и своеобразие политической культуры современной молодежи и определена ее обусловленность разнообразными факторами и СМИ как основным носителем ценностей, принципов и идей популярной массовой культуры. Показана специфика политической социализации современной украинской молодежи, предложены пути выхода из ситуации, которая сложилась в современном украинском обществе относительно политической культуры молодежи.

In this article is done an attempt to analyse the state of political culture of modern youth and define the level of influence on it of popular culture. A specific and originality of political culture of modern youth and certainly his conditionality is set by various factors and MASS-MEDIA, as by the basic transmitter of values, principles and ideas of popular mass culture. The specific of political socialization of modern Ukrainian youth is shown, are offered the ways of overcoming the situation which folded in modern Ukrainian society in relation to the political culture of young people.

Надійшла 18 березня 2008 р.